

CULTUURHISTORISCH
ONDERZOEK
MET
WAARDESTELLING

BBA

BUREAU
VOOR
BOUWHISTORIE
EN
ARCHITECTUURGESCHIEDENIS
V.O.F.

**Uitbreiding Koloniën
& Grenadierspoort
Binnenhof**

DEN HAAG

**Uitbreiding Koloniën & Grenadierspoort
Binnenhof, Den Haag**

CULTUURHISTORISCH
ONDERZOEK
MET
WAARDESTELLING

BUREAU
VOOR
BOUWHISTORIE
EN
ARCHITECTUURGESCHIEDENIS
V.O.F.

INHOUD

VOORWOORD	8
OVERZICHT OBJECT	10
HISTORIE	18
Oudste kern Binnenhof	18
Oudste delen Binnenhof	18
Zuidoostelijke hoek Binnenhof	20
Nieuwe verbinding met het Plein	23
Nieuwe Weg	26
Een deffig Plein	27
Grenadierspoort	29
Vormgeving	31
Vergelijking	34
Kwartier van de Hoge Raad	36
Negentiende eeuw	40
Plannen Uitbreiding Koloniën	52
De nieuwe Uitbreiding Koloniën	70
Nieuwe bestemmingen	78
Restauratie Grenadierspoort	91
BESCHRIJVING EN ANALYSE GRENADIERSPOORT	95
Situering	95
Exterieur	95
Bouwmassa	96
Gevels hoofdpoort	96
Oost- en westgevel hoofdpoort	97
Noordgevel hoofdpoort	101
Zuidgevel hoofdpoort	102
Dak hoofdpoort	104
Voetgangerspooten	105
Noordelijke voetgangerspoort	106
Zuidelijke voetgangerspoort	108

Interieur	110
<i>Begane grond</i>	110
<i>Eerste verdieping</i>	115
<i>Zolder en kapconstructie</i>	118
BESCHRIJVING EN ANALYSE UITBREIDING KOLONIEN	125
Situering	125
Exterieur	125
Gevels	125
<i>Noordgevel en westgevel (zuidelijke vleugel)</i>	126
<i>Zuidgevel (zuidelijke vleugel)</i>	127
<i>Verbindingslid</i>	128
<i>Oostgevel (oostelijke vleugel)</i>	129
<i>Noordgevel (oostelijke vleugel)</i>	132
<i>Westgevel (oostelijke vleugel)</i>	132
Dak	135
Constructie	135
Interieur	136
<i>Souterrain</i>	136
<i>Gebruik en indeling</i>	136
<i>Afwerking</i>	137
<i>Hal en trappenhuis c.a.</i>	137
<i>Zuidelijke vleugel</i>	138
<i>Oostelijke vleugel</i>	142
<i>Begane grond / bel-etage</i>	146
<i>Gebruik en indeling</i>	146
<i>Afwerking</i>	147
<i>Hal en trappenhuis c.a.</i>	148
<i>Zuidelijke vleugel</i>	152
<i>Oostelijke vleugel</i>	158
<i>Eerste verdieping</i>	164
<i>Gebruik en indeling</i>	164
<i>Afwerking</i>	165

Hal en trappenhuis c.a.	166
Zuidelijke vleugel	172
Oostelijke vleugel	183
Zolderverdieping / tweede verdieping	187
Gebruik en indeling	187
Afwerking	187
Hal	188
Zuidelijke vleugel	190
Oostelijke vleugel	193
FASERING SPATTEGRONDEN GRENADIERSPOORT EN UITBREIDING KOLONIËN	197
WAARDESTELLING OBJECTEN	202
Leeswijzer	202
WAARDESTELLING GRENADIERSPOORT	203
Beschermingswijzen	203
Cultuurhistorische waardering (contextuele waardestelling)	203
Algemene cultuurhistorische waarden	203
Ensemblewaarden	203
Architectuur- en bouwhistorische waarden	203
Gaafheid en zeldzaamheid	204
Monumentwaarden (interne waardestelling)	204
Bouwmassa en exterieur	204
Bouwmassa	204
Gevels hoofdpoort	204
Gevels voetgangerspooten	205
Dak Grenadierspoort	206
Dak voetgangerspooten	206
Bestrating	206
Interieur en afwerking	206
Indeling en constructie	206
Afwerking	207
Waardestellingsrepresentatietekening Grenadierspoort	208

WAARDESTELLING UITBREIDING KOLONIËN	209
Beschermingswijzen	209
Cultuurhistorische waardering (contextuele waardestelling)	209
<i>Algemene cultuurhistorische waarden</i>	209
<i>Ensemblewaarden</i>	209
<i>Architectuur- en bouwhistorische waarden</i>	209
<i>Gaafheid en zeldzaamheid</i>	210
Monumentwaarden (interne waardestelling)	210
<i>Bouwmassa Uitbreiding Koloniën</i>	210
<i>Exterieur</i>	210
<i>Constructie</i>	211
<i>Interieur en afwerking</i>	212
Waardestellingsrepresentatietekeningen: <i>Uitbreiding Koloniën</i>	213
SAMENVATTING	218
TREFWOORDEN	220
BRONNEN en LITERATUUR	221
BIJLAGE Redengevende omschrijving rijksmonument Grenadierspoort	224
COLOFON	225

VOORWOORD

Het Binnenhof in Den Haag is het bestuurscentrum van Nederland en bestaat uit een complex gebouwen tussen de Hofvijver, het Plein, de Korte Poten, de Hofweg en het Buitenhof. Voor dit bestuurscentrum als geheel zijn er plannen in de maak voor een grote verbouwing. Ter voorbereiding daarop is in de afgelopen jaren historisch en bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd. Ter aanvulling is nader onderzoek gevraagd naar een aantal afzonderlijke bouwdelen.

Een van deze bouwdelen is gelegen in de zuidoostelijke hoek van het Binnenhof en dat bestaat uit een haakvormig gebouw, gebouwd als uitbreiding van het Ministerie van Koloniën (hier verder Uitbreiding Koloniën genoemd) met aansluitend aan de noordzijde de Grenadierspoort. De uitbreiding maakt deel uit van het complex van de Tweede Kamer als gebouw TK-C. De Grenadierspoort (GP) is een zelfstandig bouwdeel onder beheer van het Ministerie van Algemene Zaken.

Volgens de Basisadministratie Adressen en Gebouwen (BAG) bestaat het Binnenhof uit acht delen. Het gebouw TK-C vormt samen met de GP één van deze acht delen, waarbij de Grenadierspoort kadastraal bekend is als kadastrale gemeente 's-Gravenhage F, sectie F, perceel 1989 en de Uitbreiding Koloniën als perceel F 1988. Beide delen hebben volgens de BAG samen het adres Binnenhof 7, maar de Grenadierspoort heeft een eigen ingang en de Uitbreiding Koloniën is in de praktijk enkel te bereiken via de algemene ingang van de Tweede Kamer, Plein 2 (afb. 1c).

Diverse delen van het Binnenhof zijn in 1967 aangewezen als rijksmonument, achttien in totaal.¹ Een daarvan heeft betrekking op dit onderzoeksdeel; nummer 17468 (Maurits- of Grenadierspoort), hier verder Grenadierspoort genoemd (*Bijlage 1*).²

In verband met de voorgenomen verbouwing van het gehele Binnenhofcomplex is voor beide genoemde delen TK-C en GP in opdracht van het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) door het Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis (BBA) een cultuurhistorische opname op hoofdlijnen met waardestelling gemaakt.³ Het onderzoek richt zich op een waardestelling op hoofdlijnen (verkenning) van de genoemde gebouwen als geheel.

Door het RVB is gevraagd om een wetenschappelijk onderbouwd cultuurhistorisch onderzoek met waardestelling en waardestellingstekeningen⁴ van specifieke onderdelen van de huisvesting in de gebouwen TK-C en GP dat zich met name richt op de gebruiks-, architectuur-, interieur-, kunst- en (bouw)historische aspecten van het com-

¹ In 1987 werd als negentiende onderdeel de fontein op het Binnenhof als rijksmonument aangewezen.

² Het aangrenzende Voormalige Goud- en Zilversmidseurhuis (rijksmonument nr. 17474) behoort tot het gebouw TK-B en daarmee niet tot dit onderzoek. Datzelfde geldt voor het voormalige Ministerie van Koloniën, gebouw TK-K (rijksmonument nr. 17880).

³ Volgens de offerte d.d. 1 oktober 2019.

⁴ RVB, Plan van Onderzoek Cultuurhistorie Uitbreiding van Ministerie van Koloniën, Tweede Kamer der Staten-Generaal & Grenadierspoort, Binnenhofcomplex, Den Haag, Den Haag 1 oktober 2019. De waardestellingstekeningen zijn gemaakt op basis van door de RVB aangeleverde digitale tekeningen. Zowel bij de huidige, als bij de oudere analoge tekeningen blijken er in de praktijk kleine maatverschillen tussen de tekeningen te bestaan (met name in de hoekverdraaiing tussen de vleugels). De uiteindelijke tekeningen in dit rapport dienen derhalve als maatgevend, maar vooral niet als maatvast beschouwd te worden.

plex in relatie tot de omgeving, de omliggende pleinen en aangrenzende historische bebouwing.⁵

Het exterieur van de genoemde bouwdelen zal bouw- en architectuurhistorisch op hoofdlijnen worden geduid en beschreven. Van het interieur van de gebouwen wordt een bondige beschrijving gemaakt, waarbij de ruimten niet één voor één worden beschreven maar behandeld als onderdeel van een ruimtelijk cluster binnen het complex.⁶ Het gaat in dit geval om een beperkt aantal clusters; te weten de Grenadierspoort zelf en de uitbreiding Koloniën, verdeeld in een oostelijke en een zuidelijke vleugel.

Met behulp van foto's zijn de meest karakteristieke en de afwijkende details gepresenteerd. Per cluster wordt een samenvatting gegeven van de belangrijkste karakteristieken. Daarbij is het van belang om te onderstrepen dat het hier gaat om een gebouwencomplex dat nog dagelijks in gebruik is, en waar veel bouwsporen op dit moment niet zichtbaar zijn vanwege afwerkingslagen.

Gezien de korte looptijd van het onderzoek ontbreekt de tijd voor zelfstandig archivalisch onderzoek en wordt overwegend gebruik gemaakt van gegevens in de door het RVB geleverde al bestaande bouwhistorische rapporten.

De rapportage is opgesteld in overeenstemming met de *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek, Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed* (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester en Rijksgebouwendienst, 2009). De volgens deze richtlijnen opgestelde waardestelling met de bijbehorende waardestellingsrepresentatietekeningen is wat inmiddels een *statische waardestelling* genoemd wordt. Dit vanwege het feit dat ze – als een nulmeting – uitsluitend de monumentwaarden van de huidige situatie in ogenschouw neemt en in principe geen voorstellen voor toekomstige aanpassing beoogt.⁷

De verslaglegging in dit rapport berust op bezoeken aan het gebouw (2 september, 4 november en uiteindelijk 6 december 2019) en de daaruit volgende analyse. Het onderzoek ter plaatse bestond uit visuele waarnemingen van de in het zicht zijnde onderdelen. Het veldwerk werd uitgevoerd door 10.2.e, de verslaglegging werd door beiden uitgevoerd. Onze bijzondere dank gaat uit naar 10.2.e van het Rijksvastgoedbedrijf en 10.2.e van de Tweede Kamer

10.2.e

Utrecht, december 2019 / mei 2020

⁵ Voor de goede orde dient opgemerkt te worden dat door het RVB is gevraagd naar een Cultuurhistorisch onderzoek volgens de *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek*. De waardestelling zelf is echter in essentie een bouwhistorische waardestelling die in een cultuurhistorische context is geplaatst (met daarin de nadruk op de ruimtelijke samenhangen) conform de volledige titel van de richtlijnen: *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek: Lezen en analyseren van cultuurhistorisch onderzoek*.

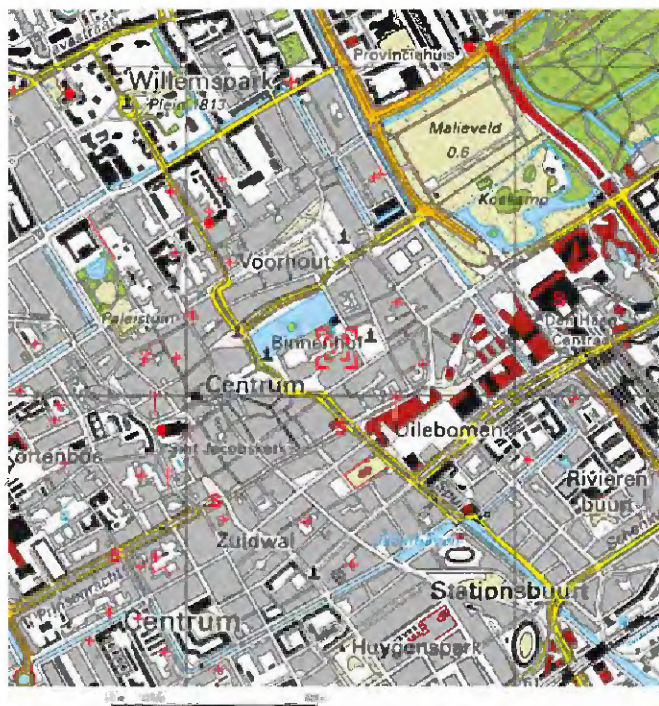
⁶ Voor de bouwdelen is al een demarcatieonderzoek gemaakt: Heijenbrok & Steenmeijer 2011 (2 delen). Voor dit onderzoek is dankbaar gebruik gemaakt van deze gedegen onderlegger.

⁷ In wat inmiddels wel een *dynamische waardestelling* (c.q. *dynamische visie*) wordt genoemd, worden op basis van de *statische waardestelling* suggesties gedaan ten aanzien van ontwikkelingsruimtes en transformaties.

OVERZICHT OBJECT

De zuidoostelijke hoek van het Binnenhof wordt gevormd door het gebouw met twee haakse vleugels van de Uitbreiding van het Ministerie van Koloniën met aansluitend aan de noordzijde de Grenadierspoort. De Grenadierspoort vormt de toegang tot het Binnenhof vanaf de zijde van het Plein en maakt deel uit van de aanleg van de Nieuwe Weg, waartoe ook de Middenpoort behoort. De Grenadierspoort kwam in 1634 gereed en is aan de buitenzijde voorzien van een rijke Dorische poortomlijsting en aan de binnenzijde van een vereenvoudigde versie daarvan. Boven de doorgang bevindt zich op de verdieping één ruimte en daarboven een zolder met kapconstructie uit de bouwtijd.

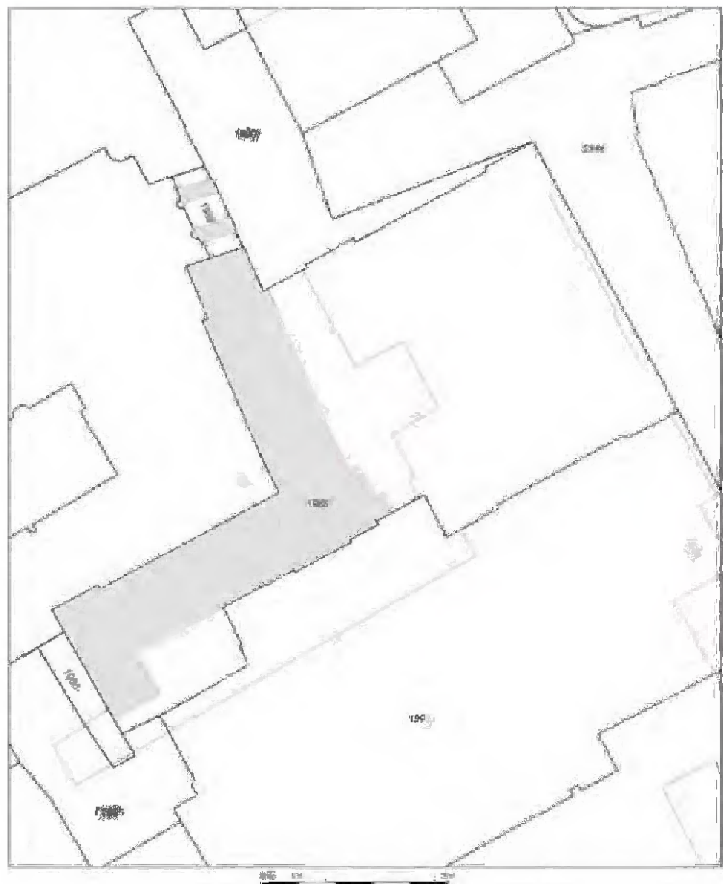
De middeleeuwse gebouwen in de zuidoostelijke hoek verdwenen in 1645 ten behoeve van de toenmalige nieuwbouw voor de Hoge Raad. Nadat in 1860 in die hoek de Hofgracht was gedempt verrees aansluitend aan de Pleinzijde nieuwe gebouwen voor het Ministerie van Koloniën en voor de Hoge Raad. De oude gebouwen van de Hoge Raad werden uiteindelijk gesloopt en op die plek verrees in 1915-1917 de Uitbreiding Koloniën in de vorm van een gebouw met twee haakse vleugels en in de binnenhoek een entreepartij. Het werd gebouwd in traditionele vormen en een betonskelet. Het gebouw kreeg op de begane grond en de verdieping een rijke entree voorzien van bouwkeramiek. Op de verdieping van de zuidelijke vleugel kwamen de vergaderzaal en een hoekkamer voor de secretaris-generaal met een ingebracht achttiende-eeuws plafond en schouwpartij. Na de Tweede Wereldoorlog werd de Uitbreiding Koloniën een onderdeel van het Tweede Kamercomplex. Daarvoor volgden in de loop der tijd enkele aanpassingen.

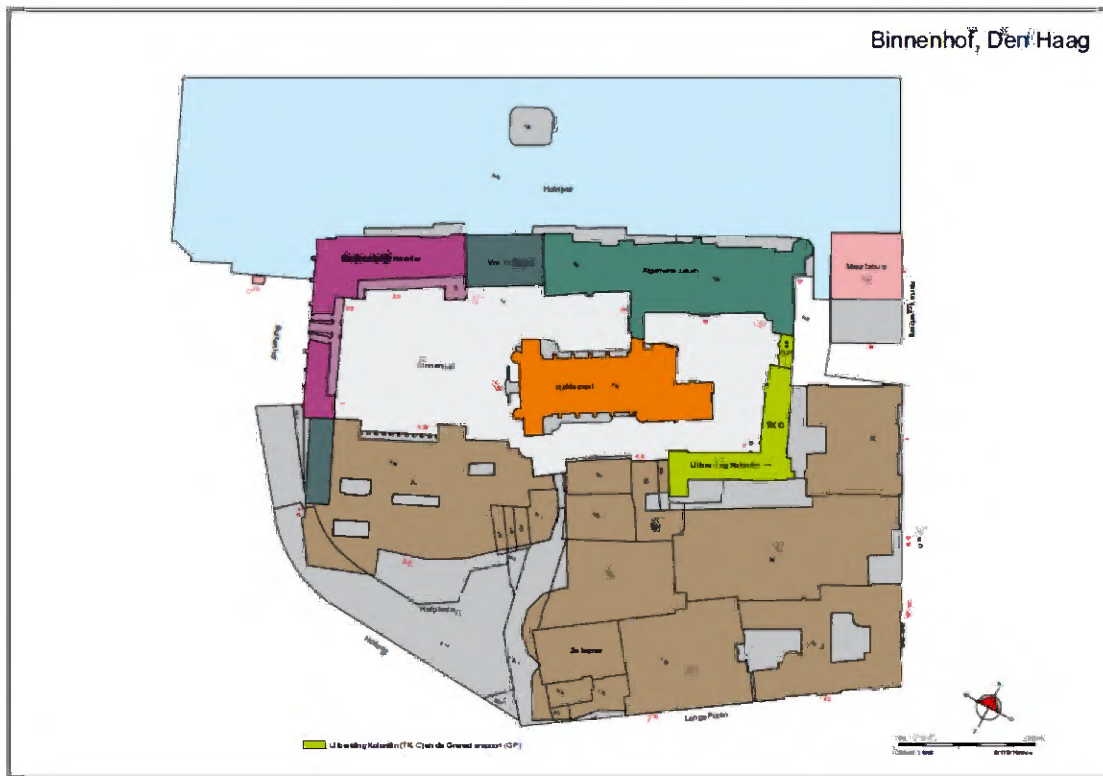
1a Omgevingskaart Binnenhof Den Haag. Het complex staat centraal op de kaart, die noordgericht is. (Herkomst: www.kadaster.nl)

1b Luchtfoto met = rood omcirkeld - de Uitbreiding Koloniën en - geel omcirkeld - de Grenadierspoort. Het noorden is boven. (Herkomst: www.google.nl/maps)

1c Kadastrale kaart met de actuele situatie van het Binnenhof, kadastrale gemeente 's-Gravenhage F, sectie F, perceel 1898 (Uitbreiding Koloniën) en perceel 1989 (Grenadierspoort). De kaart is noordgericht. (Herkomst: www.kadaster.nl)

2 Plattegrond van het complex van het Binnenhof met daarin de bouwdelen aangegeven. In het groen het onderzoeksgebied van de Uitbreiding Koloniën (TK-C) en de Grenadierspoort (GP). (Herkomst: www.kadaster.nl; 10.2.e.Wob)

3 Zicht op de Binnenhofzijde van de Grenadierspoort vanuit de doorgang in de Middenpoort.

4 De voorkant van de Grenadierspoort, gezien vanaf de zijde van het Plein richting de Middenpoort.

5 Deel van de doorgang onder de Grenadierspoort met Dorische halfzuilen en naast het kapiteel de (later aangebrachte) katrolten behoeve van de wegeer opheffing.

6 De zuidelijke voetgangersdoorgang naast de Grenadierspoort met de toegangsdeur tot de Grenadierspoort.

7 De verdieping van de Grenadierspoort met zicht op het enige venster aan de zuidzijde.

8 De uit de bouwtijd daterende kappconstructie van de Grenadierspoort, gezien naar het zuiden.

9 De Uitbreiding Koloniën met zijn beide haakvormig geplaatste vleugels met aan de linkzijde een lager deel en in de binnenhoek een uitbouw met de (oorspronkelijke) ingangspartij.

10 De overgang aan de noordwestzijde naar het deel met het Goudsmids Keurhuis.

11 De oostgevel van Uitbreiding Koloniën aan de zijde van het Plein, gezien naar de buitenhoek van beide vleugels waar zich ook de verbinding met het voorm. Ministerie van Koloniën bevindt

12 De hal op de eerste verdieping met het trapportaal en de doorgang naar het voorm. Ministerie van Koloniën.

10.1.b Wob

13 Het oorspronkelijke kantoor van de minister op de eerste verdieping (kamer C1.05).

10.1.b Wob

74 Kamer van de secretaris-generaal aan het einde van de zuidelijke vleugel op de eerste verdieping (kamer 01.01)

10.1.b Wob

75 De kapconstructie van de oostelijke vleugel, gezien naar het noorden, later ingericht als vergaderzaal.

10.1.b

16 Het ondergrondse terrein onder de oostelijke vleugel met de in het zicht zijnde gepleisterde betonskeletconstructie.

HISTORIE

Den Haag is ontstaan op een oude strandwal bij het hof van de graven van Holland. In 1229 verwierf graaf Floris IV (1210-1234) daar ter plaatse zijn eerste bezittingen met de koop van het zogeheten hof van Vrouwe Meiland. Zijn zoon Willem II (1227-1256) legde omstreeks 1248 de basis voor het huidige Binnenhof met de bouw van de Rolzaal. Onder diens zoon Floris V (1254-1296) werd de Ridderzaal voltooid. Dit grafelijke gebied werd rond 1280 uitgebreid met enige bezittingen van de heer van Wassenaar in het duingebied. Een beek leverde vanuit een duinmeertje water voor de Hofvijver bij het omgrachte Binnenhof. Het grafelijke hof groeide met nieuwe gebouwen uit tot een complex bestaande uit het Binnenhof, het Buitenhof (met Gevangenpoort) en 'Voorplaetse' (de huidige Plaats).

Oudste kern Binnenhof

Het ommuurde complex van Buitenhof en Binnenhof heeft in de loop der tijd grote veranderingen ondergaan. Van de ommuring van het Buitenhof resteert enkel de Gevangenpoort. Het oudste gedeelte op het Binnenhof zelf is het voormalige grafelijk paleis. Dit onderkelderde tweelaags bouwdeel met de Rolzaal werd oorspronkelijk rond 1250 gebouwd voor graaf en rooms-koning Willem II. De Rolzaal ontleent zijn naam aan de rol met de te behandelen rechtszaken ten tijde van het gebruik als pleitkamer door het Hof van Holland (vanaf 1511). Ten westen van het Rolzaalgebouw ligt de Ridderzaal (die deze naam overigens pas in de negentiende eeuw kreeg). Deze zeer grote zaal verrees tussen circa 1280 en 1295 in opdracht van graaf Floris V in vroeg-gotische vormen. De Ridderzaal is nu in gebruik voor plechtige bijeenkomsten, waaronder de jaarlijkse opening van de Staten Generaal (sinds 1904).⁸

Oudste delen Binnenhof

Vanaf het midden van de dertiende eeuw is er sprake van een omgracht en ommuurd Binnenhof met aan de westzijde het Buitenhof dat als nederhof dienst deed. Centraal op het Binnenhof verrees zoals gezegd de Ridderzaal met aanpalende ruimten en centraal aan de noordzijde de Hofkapel als afzonderlijk gebouw. Deze Hofkapel werd rond 1289 gesticht door graaf Floris V toen hij Den Haag als belangrijkste residentie verkoos. Andere bebouwing kwam er in het midden van de veertiende eeuw in de vorm van een ridderhuis in de noordwesthoek van het omgrachte Binnenhof, op korte afstand ten westen van de Hofkapel. Dit ridderhuis werd later uitgebreid tot residentie van de stadhouders en maakt nu deel uit van de huidige gebouw van de Eerste Kamer.⁹

Kort na het midden van de veertiende eeuw verrees er bebouwing aan de noordoostelijke kant ter plaatse van het huidige Ministerie van Algemene Zaken. Die bebouwing werd bekend als het grafelijkheidkwartier.¹⁰ Dit bouwdeel stond in verbinding met de

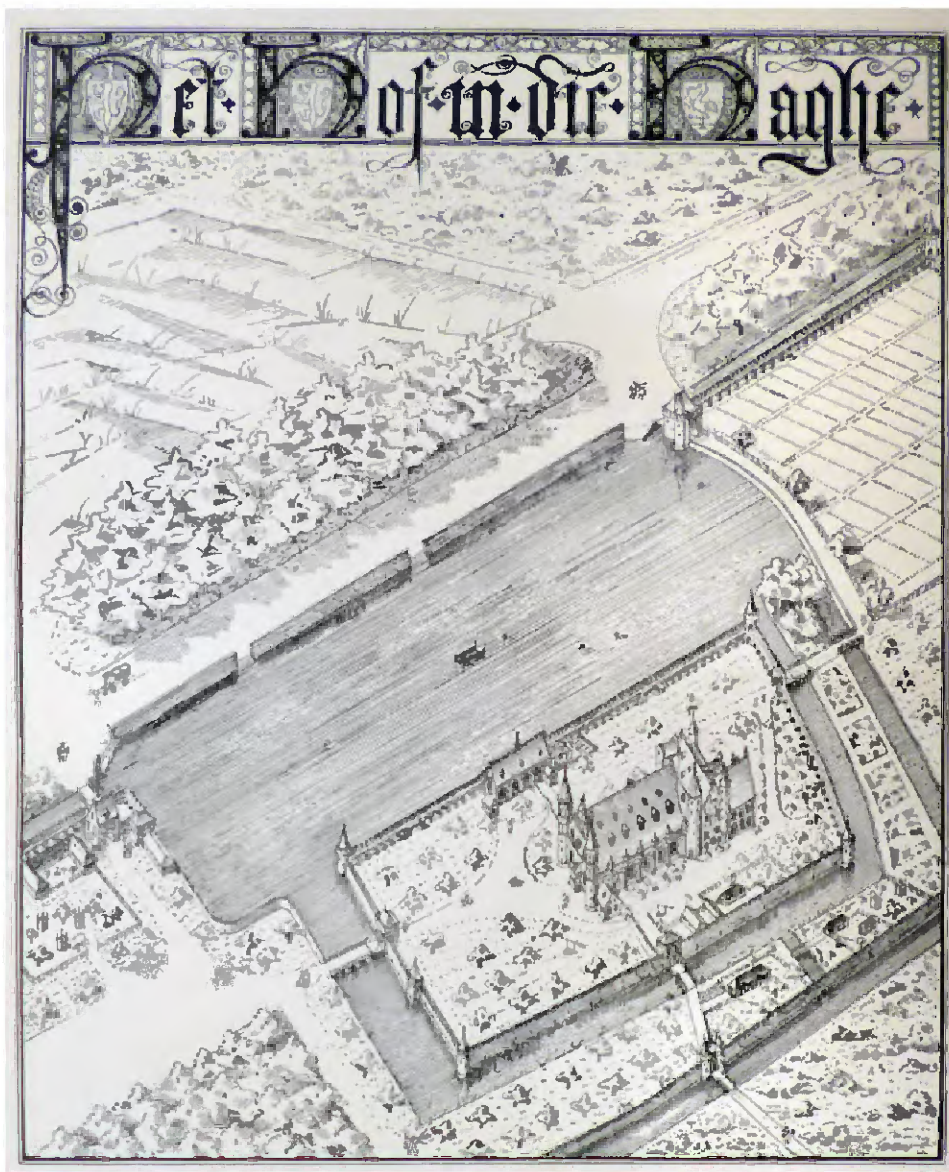
⁸ Gebaseerd op Stenvert e.a., 2004, 209-213.

⁹ Balkoen 1902, 48, 56, 149; Stenvert & Van Ginkel-Waas 2018a.

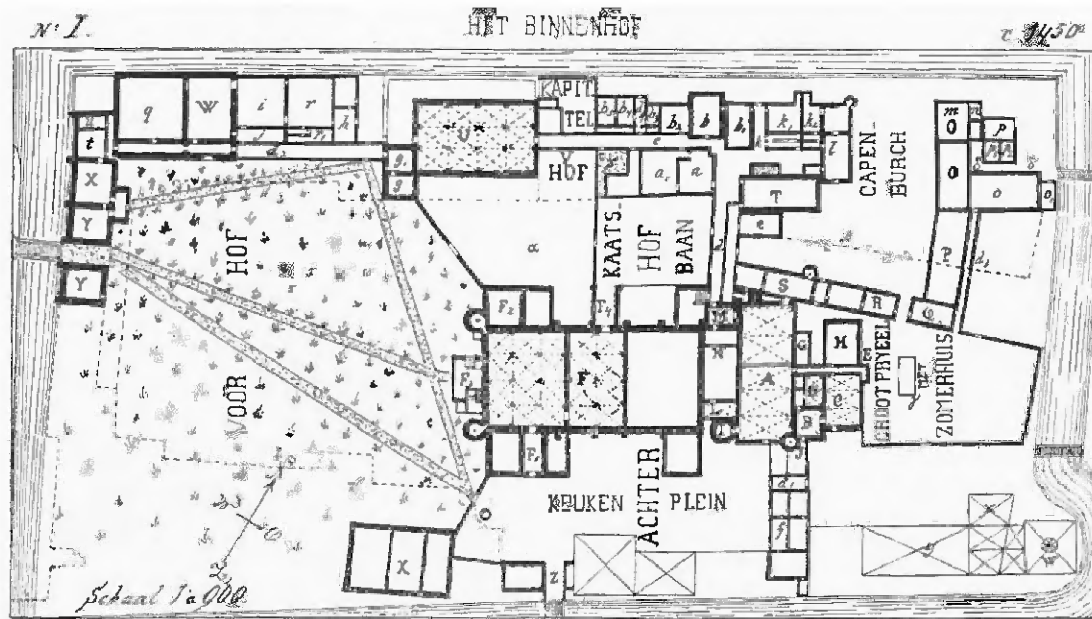
¹⁰ Balkoen 1902, 10, 84; Stenvert & Van Ginkel-Waas 2018b.

Hofkapel, maar ook met de Grafelijke zalen aan de zuidzijde. Deze laatstgenoemde verbinding werd later verbouwd tot de Middenpoort.

Vanaf het grafelijkheidskwartier was er vanouds een verbinding die ten zuiden van het, vermoedelijk sinds 1480 bestaande, maar rond 1547 herbouwde, torentje liep naar het oosten, met een bruggetje over de gracht (ter hoogte van het huidige Mauritshuis). Deze verbinding stond bekend als 'het oude pad naar de kooltuin' (het huidige Plein). Nadat in de loop der tijd beide zijden van het pad door bebouwing ingesloten raakten, kreeg het als de steeg de naam 't Helletje. De steeg verloor zijn belang als verbinding met de aanleg in 1634 van de Nieuwe Weg met daarin de Grenadierspoort.

17 Tekening van het Binnenhof zoals het er aan het eind van de dertiende eeuw uit had kunnen zien, met de deels dubbele omgrachting. Aan de zuidzijde van het Binnenhof is de (later zo genoemde) Hofpoort zichtbaar. (Herkomt: *Beschrijving* 1907)

18 Tekening van het Binnenhof rond 1450, zoals door Calkoen in 1902 gereconstrueerd op grond van de rentmeesterrekeningen, met bij de Hofpoort (Z) het Achter- of Keukenplein. (Herkomt Calkoen 1902)

Zuidoostelijke hoek Binnenhof

Aan de zuidzijde van het omgrachte Binnenhof bevond zich in het midden een poort met brug over de gracht. In de tweede helft van de veertiende eeuw heette deze poort de ‘cokenpoirte’ en pas later de Hofpoort. Aan de randen van het keukenplein tussen deze poort en de Ridderzaal lagen de gebouwen van de keuken en aanverwante functies voor het grafelijk hof.¹¹ Aan de oostzijde werd dit plein begrensd door een middeleeuwse vleugel die zich vanaf de Rolzaal zuidwaarts tot aan de zuidelijke Hofgracht uitstrekte. Het is aannemelijk dat het hierbij gaat om de vleugel die vanaf 1378 in twee fasen werd gebouwd voor Willem van Oostervant (1365-1417), de latere graaf Willem VI.¹² Deze tweelaagse vleugel had op de begane grond een onderdoorgang naar de zuidoostelijke hoek van het Binnenhof. In de middeleeuwen hebben in die hoek enkele gebouwen gestaan, maar over de aard en het karakter daarvan is weinig bekend.

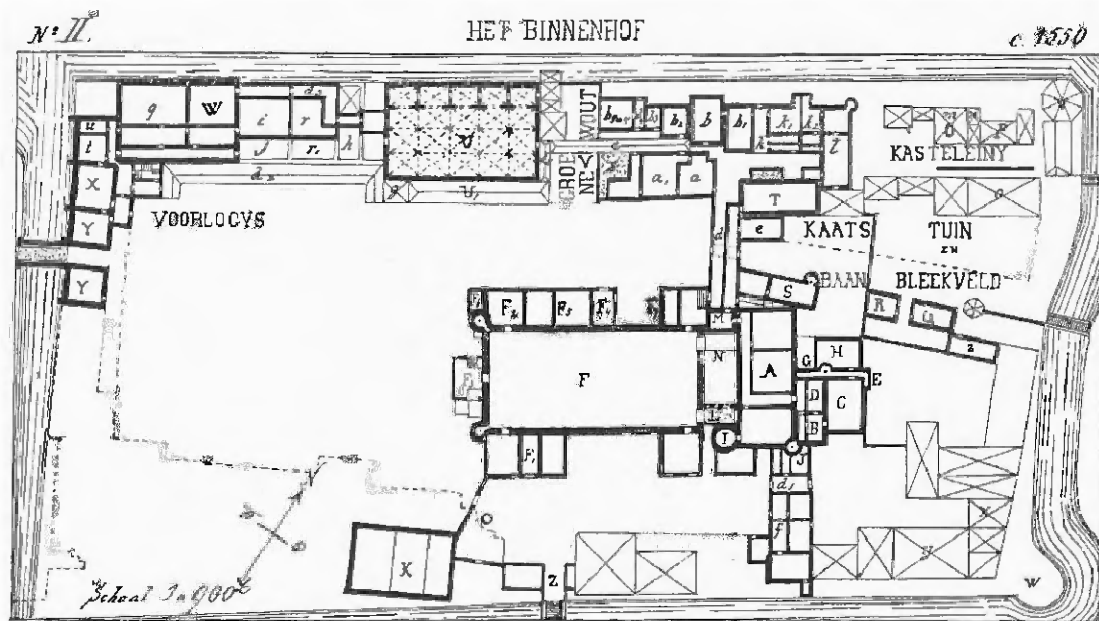
Als uitvloeisel van het afzetten van de Spaanse koning via het Plakkaat van Verlatinghe in 1581 werd de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland opgericht. Deze Hoge Raad betrok in 1582 de gebouwen in de zuidoosthoek van het Binnenhof, waar zij de oude pijnkamer van het Hof van Holland als zittingzaal in gebruik namen.¹³ In 1585 besloten de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden om voortaan permanent op het Binnenhof te vergaderen. Na 1588 werd het Binnenhof definitief het bestuurlijke centrum van de Republiek. Op het Binnenhof werden diverse aan het bestuur gelieerde instanties gevestigd. De Hollandse Munt was dan

¹¹ Calkoen 1902, 50-51, Heijenbrok & Steenmeijer 2011a, 21.

¹² Getrouwd met Margaretha van Bourgondië (1374-1441).

¹³ Heijenbrok & Steenmeijer 2011a, 21.

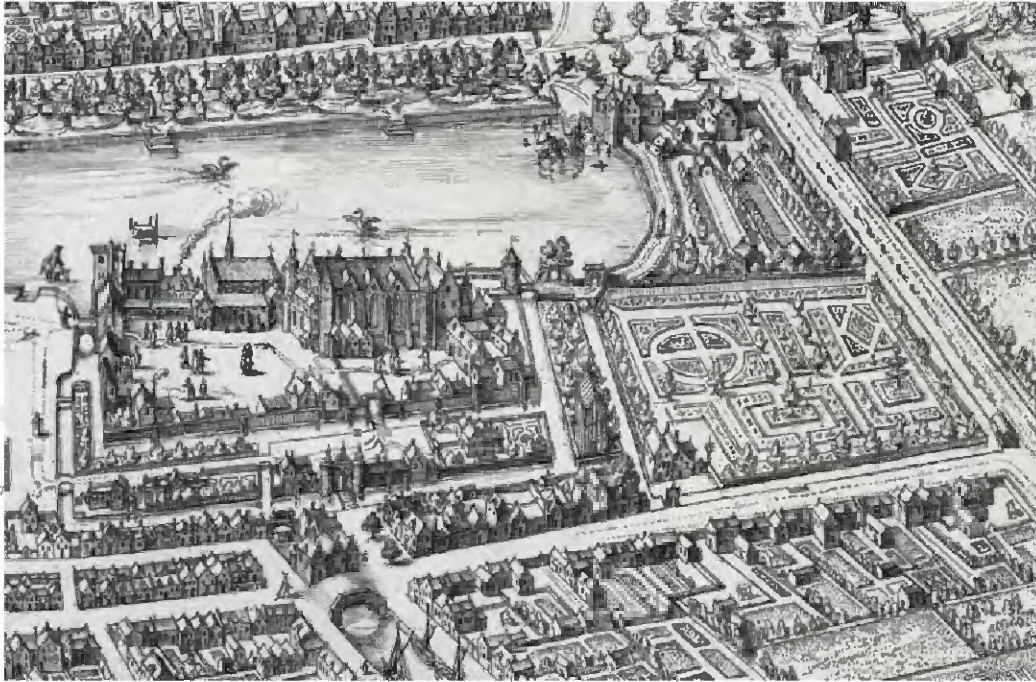
wel als zodanig in Dordrecht gevestigd, maar aan het einde van de haakse vleugel van Willem van Oostervant werd in 1599 een essaaikamer ingericht. Dat was een ruimte waar de door Holland geslagen munten op het juiste gehalte aan goud en zilver konden worden gecontroleerd.

19 Tekening van het Binnenhof rond 1550, zoals door Calkoen in 1902 gereconstrueerd op grond van de rentmeestersrekeningen. Haaks op de Rolzaal staat de vleugel van Willem van Oostervant en boven de Rolzaal staat de nieuwe kaatsbaan getekend. (Herkomst: Calkoen 1902)

20 Detail van het Binnenhof uit de plattegrond van Den Haag uit 1581 door Lodovici Guicciardini met in de zuidoosthoek de vleugel van Willem van Oostervant en rechts daarvan enkele middeleeuwse gebouwen. (Herkomst: www.oatawiki)

21 Detail van de plattegrond van Den Haag door J. de Gheyn II uit 1598 met het Binnenhof met haak op de Rolzaal de vleugel van Willem van Oostervant en rechts van het Binnenhof het Akerland aan de bovenkant afgesloten door een rondeel en verder rechts de Stadhoudersstuijn met uiterst rechts de Houtstraat. (Herkoms: Haagse Beeldbank)

22 Detail uit het vogelvluchtgezicht op Den Haag gemaakt in 1614 door J. van Londerseel met rechts het torentje en daarnaast de oude toegang tot het Binnenhof via een brug over het Akerland met rondeel. (Herkoms: Haagse Beeldbank)

Nieuwe verbinding met het Plein

In 1584 was Prins Maurits (1567-1625) tot stadhouder van Holland en Zeeland benoemd. Hij nam zijn intrek in de vertrekken ten westen van de Hofkapel. Dat deel ging sindsdien het Stadhouders Kwartier heten. Maurits werd na zijn dood in 1625 opgevolgd door zijn halfbroer Frederik Hendrik (1584-1647). Deze liet tussen 1635 en 1641 in twee perioden de bebouwing in de hoek van de Mauritsstoren uitbreiden. Frederik Hendrik was ook verantwoordelijk voor de aanleg van een nieuwe verbinding over het Binnenhof naar het oosten. Deze nieuwe verbinding doorsneed de daar gelegen kaatsbaan, die daardoor verdween, en verving de bestaande verbinding via 't Helletje van het grafelijkheidskwartier naar de 'kooltuin' (het huidige Plein).

Het plan voorzag in een verbeterde ruimtelijke relatie van het Binnenhof met het gebied ten oosten daarvan. Aan de oostzijde, direct buiten de gracht, lag het Akerland met daarop de grafelijke Reygerye in de vorm van een eikenbos met een reigerskolonie.¹⁴ Oostelijk aangrenzend lag de grafelijke moestuin (later Stadhoudersstuijn), ook de kooltuin genoemd.

Niet in de laatste plaats om het hoofd te bieden aan financiële problemen, suggereerde de Grafelijkheids Rekenkamer van de Staten van Holland eind 1631 om het Akerland en de kooltuin gezamenlijk te verkopen als bouwgrond om een nieuwe 'deftige wijk' te ontwikkelen. Daartoe werden plannen gemaakt, waarbij het terrein in eerste instantie in meer dan twintig percelen werd opgedeeld.¹⁵ In januari 1632 wilde men de bomen op het Akerland. Deze nogal ingrijpende plannen stuitte op bezwaren van stadhouder Frederik Hendrik. Hij sprak de wens uit om de tuin tot een openbaar plein te maken met meer allure en bebouwing aan de randen. Opmerkelijk was volgens Van der Haagen dat men bij de eerste plannen nog geen rekening had gehouden met een nieuwe verbinding met het Binnenhof.¹⁶ Rond januari 1633 kwam er een volgend plan met daarop wel een geprojecteerde doorbraak. De breedte daarvan zou oorspronkelijk 24 voet bedragen, maar werd uiteindelijk vastgesteld op 36 voet (11,30 m).¹⁷

¹⁴ Van der Haagen 1929, 11. Reigers golden in de late middeleeuwen als een delicatessen

¹⁵ Van der Haagen 1929, 17. Er bestaan meerdere tekeningen met telkens iets andere verkavelingspatronen die door Van der Haagen in chronologische volgorde zijn gebracht.

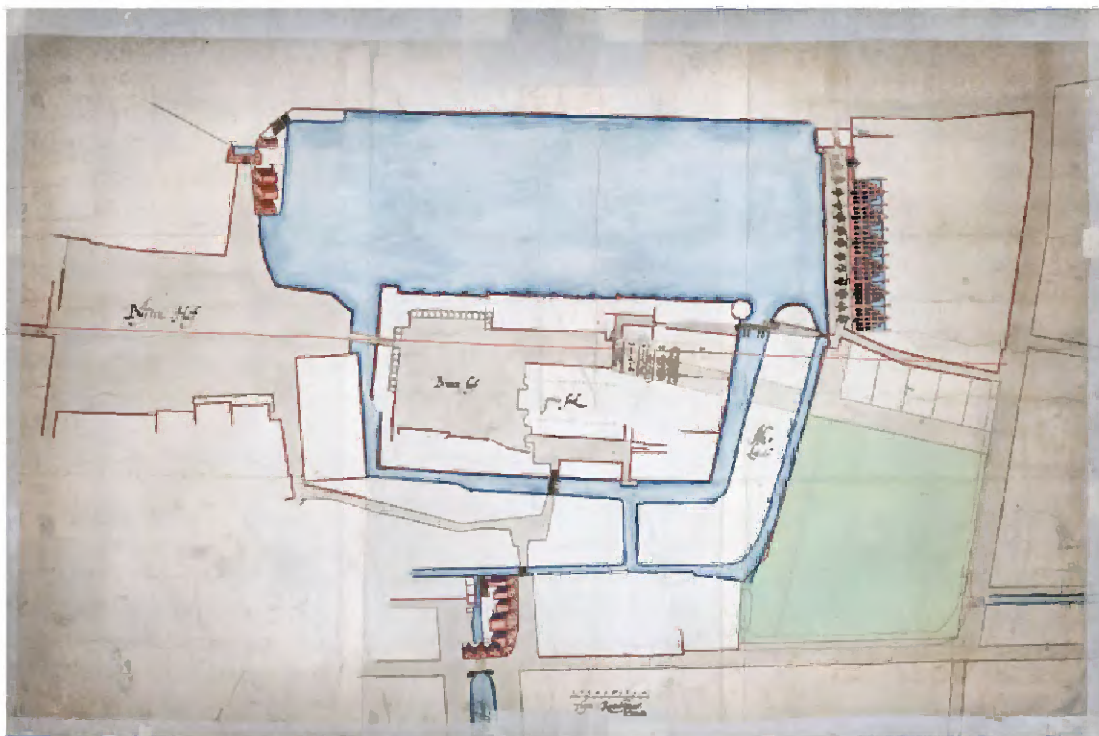
¹⁶ Van der Haagen 1929, 19.

¹⁷ Van der Haagen 1929, 20-21; Nusselder 1986, 3.

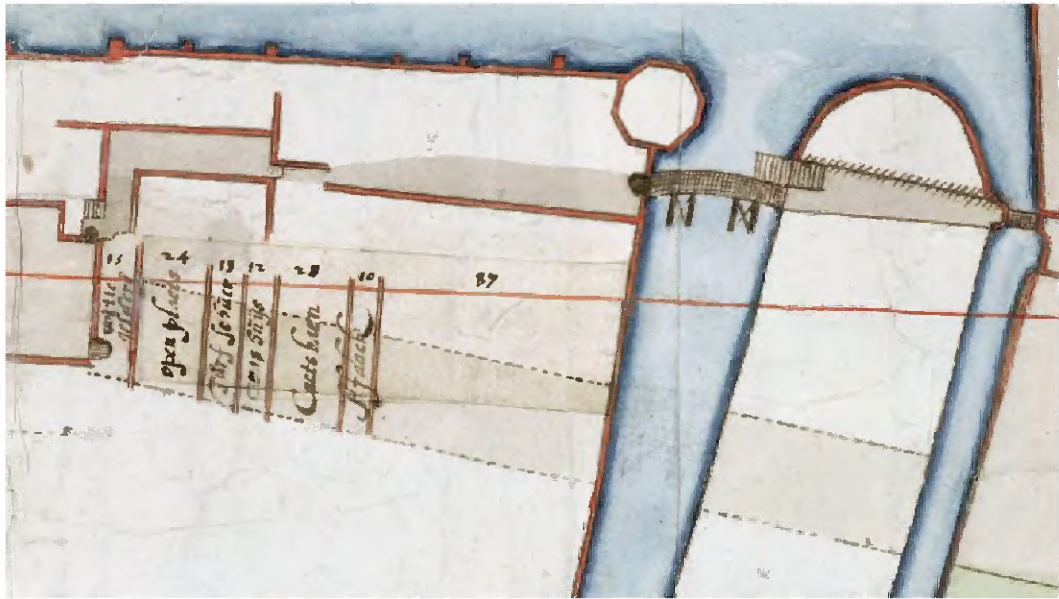
¹⁸ Daarbij gaat het om Rijnlandse voet van 31,4 cm. In tekening inv.nr. 5997A staat de maat van 24 voet ingeschreven, maar uiteindelijk werd het 36 voet.

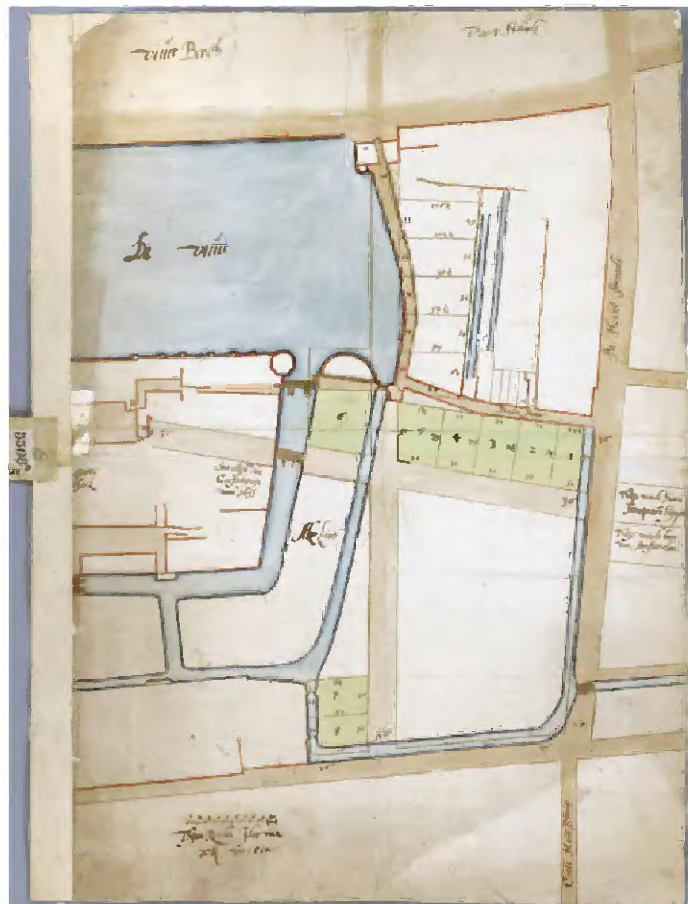
23 Verkavelingsplan van de Stadhoudersgracht en het Akerland, rond mei 1662, waarbij ook de oostelijke buitengracht van het Binnenhof (tussen het Akerland en de Stadhoudersgracht) werd gedampt. (Herkomst: NL-HaNA Kaarten Hingman, 4 VTH, inv.nr. 3306)

24 Overzicht van het Binnenhof met daarop aangegeven de geplande doorbraak van Binnenhof naar het Plein, alsmede de verkaveling van het terrein van de St.-Sebastiaansdoelen voor een zestal woningen. (Herkomst: NL-HaNA Kaarten Hingman, 4 VTH, inv.nr. 3309)

25 Detail uit de vorige tekening met links de 'Witte galerij' (Witte Galerij; de verbinding tussen de gebouwen aan de vijver en de Ridderzaal; later verbouwd tot Middenpoort), daarnaast onder meer de 'Donsloot' (28 voet) en de tuin van de 'Donsloot' (87 voet).

26 Het laatste verkavelingsplan van de Stadhoudersstuijn uit februari 1633 met een deel van de St.-Sebastiaansdoelen. (Herkomst: NL-HaNA-Kaarten Hingman, 474, nr. 3308B)

Nieuwe Weg

De geplande ‘nieuwe weg’ liep vanaf het Stadhoudelijke Kwartier in een schuine lijn van de Middenpoort over het Binnenhof en over de Hofgracht langs de noordelijke rooilijn van het Plein om uit te komen aan de oostzijde daarvan bij de Houtstraat. Op die plek lag het toenmalige huis van Constantijn Huygens (1596-1687) - secretaris van de stadhouder - met daarnaast het onderkomen van de Heren van Amsterdam.¹⁹

Op 1 februari 1633 begon metselaar Joris Cornelisz. Faes met de afbraak van de in de weg staande gebouwen en werd aangevangen met ‘tmaecken van de straet aende noortsijde van de Sael ten Hove ende onder de Galderije, groot tesamen 49 roeden ende vyff voeten’.²⁰ De totale lengte van de gehele weg bedroeg dus 593 voet. Voor het stuk op het Binnenhof werd de onderdoorgang bij de Witte Galerij verbouwd tot Middenpoort en aan de andere zijde kwam de ‘Oostpoort van den Hove’, later vanwege zijn nabijheid bij het Mauritshuis ook Mauritspoort genoemd, maar later algemeen bekend als Grenadierspoort.

Volgens bestek werd in mei 1634 met de bouw van de beide poorten begonnen.²¹ De ontwerper van het geheel is niet bekend. Volgens Heijenbrok en Steenmeijer lijkt het erop dat het ontwerp was gemaakt door de Delftse steenhouwer Adriaen Willeboortsz. (van) Spierinxhoeck (1580-1638), wellicht in zijn functie van Controleur der Fortificatiën van Holland en West-Friesland.²² De feitelijke bouw werd uitgevoerd door metselaar Joris Faes met zijn knechts. Beide poorten kregen aan beide zijden een zandstenen poortomlijsting gemaakt door Jan Gerritsz. van Lier.²³ De leverancier van de natuursteen is waarschijnlijk Jan Adriaensz (ook wel: Arentsz.) van den Burch geweest.²⁴ Eind 1634 was het werk geheel gereed en op 1 mei 1635 kregen Joris en zijn broer Jan Cornelisz Faes nog betaald voor ander werk, waaronder de bouw van de corps de garde en werken bij de Rolzaal.²⁵

Het corps de garde of hoofd wacht aangrenzend aan de zuidzijde op het Binnenhof was bedoeld als onderkomen voor de grenadiers, keurtroepen die als lijfwacht voor de stadhouders optraden. Met de aanleg van de Nieuwe Weg werd de achterzijde van het gesloten Binnenhof geopend met een nieuwe toegang tot de zich daar ontwikkelende stad.²⁶

¹⁹ In 1643 werden beide poorten samengevoegd en in 1737 verrees op deze plek het grote Logement van Amsterdam (Plein 23).

²⁰ Nusselder 1986, 4. Dat deel kostte £ 420-01-00, het deel van de weg langs de noordzijde van het Plein £ 490-15-09.

²¹ Het bestek zelf is helaas niet teruggevonden.

²² Heijenbrok & Steenmeijer 2011, 241. Van Lier zou ook het beeldhouwwerk voor het Ambachtshuis in Meesterwijk uit 1632 hebben geleverd. (Dat raadhuis werd in 1688 vergroot.)

²³ Van der Haagen 1929, 21; Nusselder 1986, 4-5. Faes ontving voor zijn werk fl. 2172,- en Van Lier fl. 2200.

²⁴ Hier verschillen de interpretaties van Nusselder 1986 en Van der Haagen 1929, maar het lijkt toch zeer waarschijnlijk dat het zandsteenwerk van beide poorten door één steenhouwer is uitgevoerd.

²⁵ Nusselder 1986, 4-5.

²⁶ Van der Haagen 1929, 23.

27 De Nieuwe Weg, gezien naar de Witte Galerij met Middenpoort en links aansluitend de Rolzaal. Links op de voorgrond de hoofdwacht. Tekening uit circa 1840. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

28 De Grenadierspoort, gezien vanaf het Binnenhof met rechts naast de poort de hoofdwacht. De Grenadierspoort wordt geflankeerd door twee voetgangerspootjes met zandstenen omlijsting waarboven een oeil-de-boeuf. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

Een deftig Plein

Bij het totale verkavelingsplan werd ook het terrein van de doelen aan de westzijde van de Hofvijver betrokken. De rand van dat doelterrein werd strakgetrokken tot de Korte Vijverberg. Aan het noordelijke uiteinde daarvan kwam de nieuwe St.-Sebastiaansdoelen (1636-1638) te liggen.

Met de aanleg van de Nieuwe Weg kwam de smalle oude poort over de Hofgracht direct naast het torentje te vervallen, evenals het aangrenzende rondel als beëindiging

van het Akerland. In 1633 werd door Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679) het daar geplande perceel (nr. 6) verworven. Hij kon echter niet direct met de bouw van zijn Mauritshuis beginnen, maar moest wachten tot de Grenadierspoort gereed was. Pas toen die gereed was kon oude toegang van het Binnenhof naar de kooltuin worden gesloopt. Ook de vijf percelen aan de noordzijde van het Plein werden in 1633 uitgegeven. Mede onder invloed van Frederik Hendrik werden de twee andere percelen (nrs. 7 en 8) aan de zuidoostzijde van het Plein in 1634 geschonken aan zijn secretaris Constantijn Huygens. Dat jaar werd begonnen met de bouw van beide panden; het Huygenhuis kwam in 1637 gereed en het Mauritshuis pas in 1644.²⁹

29 Tekening van de westzijde van het Plein vermoedelijk door Pieter Post uit circa 1637 met links het Huygenhuis en in het midden het restant van het Reigersbos en uiteindelijk rechts het voorlein van het Mauritshuis. (Herkomst: RCE, reproductie door C.M. Dewald)

30 Tekening van J. van Call uit circa 1690 van het Plein richting Korte Vijverberg met links het Huygenhuis en in het midden het Mauritshuis. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

²⁹Huiskens e.a. 1995, 163-166. Nadat het Huygenhuis tot 1702 in de familie was geweest, kwam het in handen van Mr. Verheye van Cittert die het in 1800 verkocht aan de toenmalige minister van Financiën Johannes Goldberg die ook de tuin van het Mauritshuis (aan de zuidzijde van de Grenadierspoort) met daarop een eenlaags tuinhuis verwierf. In 1829 werd het aan het Rijk verkocht dat er het departement van Waterstaat, Nationale Nijverheid en Koloniën in vestigde. In 1877 werd het Huygenhuis gesloopt.

31 Tekening door J.E. la Fage uit circa 1750 van de Nieuwe Weg met rechts de noordzijde van het Plein richting de Grenadierspoort en door de poort is nog net een deel van de Middenpoort zichtbaar. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

Grenadierspoort

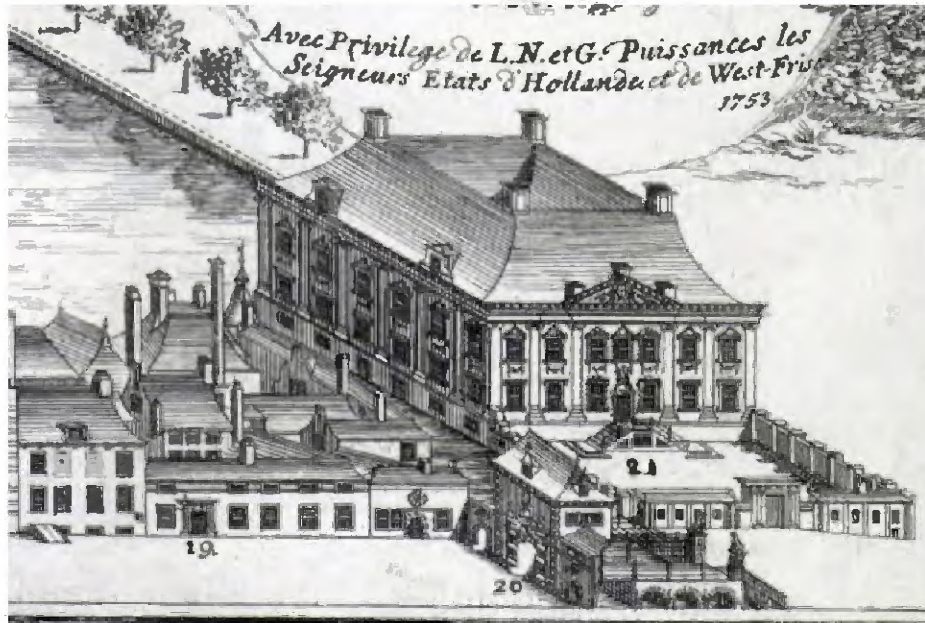
De Nieuwe Weg kreeg aan de zijde van het Binnenhof twee poorten. Opmerkelijk is dat van beide poorten - zowel de Middenpoort als de Grenadierspoort - de hoofd façade naar buiten is gericht. Hierdoor lijkt het alsof het om één grote dubbelpoort gaat. Aan de buitenzijden plaatste men de rijke natuurstenen fronten met halfzuilen en het door leeuwen geflankeerde wapen van Holland (de Graeflyckheit) in het fronton. De bollen op het fronton en de omgekeerde peer in het midden zouden jurisdictie en macht symboliseren.²⁸ De Dorische halfzuilen aan de buitenzijde hebben kapitelen met kleine leeuwenkopjes. Dat decoratieve element zou bij de strikt classicistische architectuur van het naastgelegen Mauritshuis niet meer denkbaar zijn, maar past nog wel in de maniëristische traditie waarin de tien jaar oudere Grenadierspoort stond.

Als geheel is de plattegrond van de Grenadierspoort rechthoekig van opzet, maar licht gerend uitgevoerd in verband met het schuine tracé van de Nieuwe Weg. De poort kwam aan de oostzijde tot aan het water van de Hofgracht met over de gracht een gemetselde brug met vanaf de Pleinzijde één kleine en drie grote overkluizingen. In aansluiting op de poort lag een ophaalbaar houten brugdeel in de vorm van een valbrug. Bij de vormgeving van de poort was geen rekening gehouden met het regelmatig ophalen van de brug. Dat wijst erop dat de valbrug vooral een symbolische functie had.²⁹

²⁸ Nusselder 1986, 6.

²⁹ Nusselder 1986, 5. Daar is er sprake van dat mogelijk onder het gebouw een kelder was gemaakt, mede ten behoeve van een schuifbrug met lieren. Zowel voor de aanwezigheid van een kelder als voor een schuifbrug is vooralsnog geen enkele aanwijzing te vinden.

De poort zelf is opgetrokken uit een lichtrode handvormgevelsteen, waarschijnlijk afkomstig uit de omgeving van Leiden. De baksteen werd vanaf een bepaald moment helderrood geschilderd. Uitgezonderd de hardstenen schamppalen, is het natuursteenwerk gemaakt van Bentheimer zandsteen dat eveneens werd geschilderd, zowel de poortomlijsting, de banden als de hoeksettingen.

32 Detail van de vogelvluchtprint van de noordzijde van het Binnenhof gemaakt door Pierre Antoine de Saint Hilaire Mallet in 1753. Met onder meer de Casteleyn (nr. 19), de Grenadierspoort (nr. 20) en het Mauritshuis (nr. 21). (Herkomst: Rijksmuseum Amsterdam)

33 Aquarel door P.D. Van der Burgh uit circa 1835 van de buitentzijde van de Grenadierspoort met daarvoor ter weerszijden van de brug de zandstenen posten met daarop een schildhoudende leeuw. Opvallend is dat aan de linkerzijde geen voetgangerspoortje is afgebeeld. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

34 Schilderij door J. Bosboom uit 1835 van de Hofgracht richting het Torensteeg, met de Grenadierspoort en links aansluitend de eenlaags vleugel van het wapenhuis. (Herkomst: Rijksmuseum Amsterdam)

35 Foto uit circa 1880 door Pieter Oosterhuis van de buitenzijde van de Grenadierspoort met aan beide zijden een voetgangerspoortje. Links naast het linker voetgangerspoortje het corps de garde met links aansluitend het houthuis (het wapenhuis was inmiddels al gesloopt). (Herkomst: Haagse Beeldbank)

Vormgeving

Zoals gezegd kreeg de buitenzijde van de Grenadierspoort het meest representatieve uiterlijk. De binnenzijde werd 'slechts' voorzien van een simpel wapen van Holland en een 'verkorte' uitvoering van de voorzijde als geblokt zandstenen front, opgebouwd uit vlakke natuurstenen blokken met een randslag en een voeg. Aan deze binnenzijde is slechts de essentie van een dubbele pilasterstelling zichtbaar, met daarboven op een zelfde wijze dat van de architraaf en het fries van het hoofdgestel.

De voorzijde is veel sterker geproportioneerd. Voor de vormgeving daarvan moet de ontwerper een voorbeeldboek hebben benut. Van deze voorbeeldboeken (of ordeboeken) waren er in de Republiek in de zeventiende eeuw vele in omloop, teruggaand op de werken van Serlio, Vignola, Palladio en Scamozzi.³⁰

Zonder al te diep op de details in te gaan, moet er aan het ontwerp van de Grenadierspoort een ordeboek ten grondslag hebben gelegen. De meest waarschijnlijk kandidaat is een ordeboek van Vignola.³¹ Ook de bekende Amsterdamse bouwmeester Hendrick de Keyser (1565-1621) gebruikte voor zijn latere werken het boek van Vignola. In beide gevallen zal het specifiek om de Vignola-editie uit 1617 zijn gedaan die toen in Amsterdam in vier talen was uitgegeven met daarin een aanvulling met ontwerpen van Michelangelo.³² Van deze uitgave verschenen in korte tijd een aantal drukken, ook in klein formaat.³³ Vooral het in dit boek afgebeelde geblokte pilasterfront met Dorische halfzuilen aangeduid als 'Poorte van den Lust-Hof des Eerwaardigen Patriarchs Grimani aan de Strada Pia', vertoont sterke gelijkenissen met de Grenadierspoort.

De vormgeving van een poort als de Grenadierspoort werd op twee niveaus bepaald. Allereerst werden de algemene geometrische verhoudingen van het bouwwerk vastgesteld, uitgedrukt in Rijnlandse voeten. Het tweede niveau is dat van de detaillering waaraan het ordeboek te pas kwam.

De breedte van het poortgebouw is $24\frac{1}{2}$ voet en de hoogte $27\frac{1}{2}$.³⁴ De opbouw van de poort is zelf gebaseerd op natuursteenbanden ter hoogte van één voet en tussenstukken met een veelvoud daarvan. Het centrum van het vierkant van $24\frac{1}{2}$ voet bevindt zich op het hoogste punt van de onderdoorgang. Bij de zogeheten kwadratuur van $24\frac{1}{2}$ voet is de kleinere cirkel $\frac{1}{2}\sqrt{2}$ dat wil zeggen $17\frac{1}{3}$ voet. Dat is tevens de doorsnede van de cirkel waarmee de segmentboog van het fronton uitgezet kan worden.³⁵ Voor de breedte van de doorgang is de maat van 10 voet gekozen en de hoogte van de korbboog van de doorgang $12\frac{1}{4}$ voet. Tegen de buitenzijde van de maat van de doorgang is aan beide zijden een maat van $3\frac{1}{2}$ voet gezet als achtergrond van de halfzuilen met een breedte van $1\frac{3}{4}$ voet.

Voor het tweede niveau van het ordeboek wordt de breedtemaat van de halfzuil van $1\frac{3}{4}$ gelijkgesteld aan de modulemaat van zuil uit het ordeboek van Vignola. In dat ordeboek is de hoogte van de Dorische orde 8 maal deze moduulmaat en dus 14 voet. Voor de verdere detaillering van basement en kapiteel etc. in de poortomlijsting worden vervolgens de aanwijzingen uit het ordeboek gevolgd.³⁶

³⁰ Stenvert 1991.

³¹ Stenvert 1991, Terwen & Ottenheym 1993. De werken van Serlio waren inmiddels ouderwets en het werk van Palladio werd in de Republiek weinig toegepast, maar die van Scamozzi meer. Tien later zou men bij het ontwerp voor het Mauritshuis het ordeboek van Scamozzi gebruiken.

³² *Regola Delli Cinque Ordini D'Architettura Di M. Giacomo Barozzio de Vignola, Con la Nuova aggiunta di Michel-Angelo Buonaroti*, Amsterdam (Willem Jansz) 1617. Voor Hendrick de Keyser zie Ottenheym, Rosenberg & Smit 2008, i.h.b. 38.

³³ Utrecht 1629, Parijs 1632, Amsterdam 1638 en 1643 (hier is de laatste versie uit 1643 gebruikt).

³⁴ De dakvorm doet wel mee in het totaal en dat geeft het gebouw een verhouding van 5:8, maar is voor de proportionering zelf van ondergeschikt belang.

³⁵ Voor kwadratuur o.a. Stenvert 1991, 225-226.

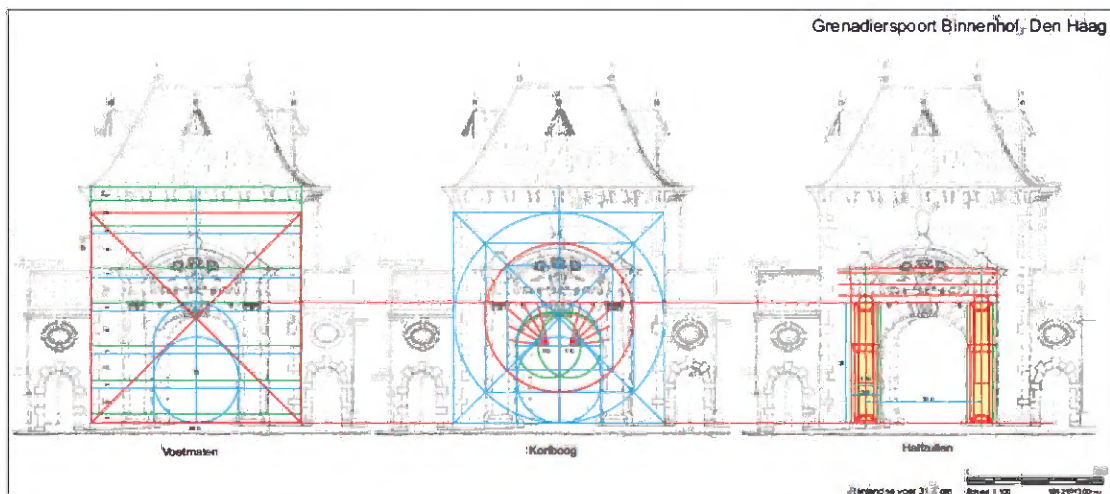
³⁶ Onder het basement is wel een laag blok te zien, het zogeheten subbasement, wat in dit geval vooral dient als een 'stelmaat' tussen de poort en het niet gelijkmatige maaiveld.

36 Poort in de Strada Pia in Rome voor Kardinaal Marino Grimani zoals afgebeeld in het ordeboek van Vignola; hier in de editie van P. le Muet uitgegeven rond 1643 in Amsterdam. (Herkomst: collectie rs)

37 Poort van het hof van de doorluchtige heer Hartogh d'Force zoals afgebeeld in het ordeboek van Vignola; hier in de editie van P. le Muet uitgegeven rond 1643 in Amsterdam, met geblokte pilasters die tegen de achtergrond wegvallen. (Herkomst: collectie rs)

38 Mogelijk ontwerpschema Grenadierspoort. Links de hoofdindeling gebaseerd op voetmaten. Midden de constructie van de segmentboog van het fronton en van de korfboog van de doorgang. Rechts de toegepaste Dorische zuilen volgens het ordeboek van Vignola. (Herkomst: achtergrondtekening bureau Brasser Teeuwisse Pauw, 1986; 10.2.e Wo)

Vergelijking

Voor stadspoorten werd in de zestiende en zeventiende eeuw bij voorkeur de Dorische orde toegepast als robuuste en krachtige orde (en de Ionische orde voor raadhuisen en de Korinthische orde voor kerken).³⁷ Die poorten dienden als doorgang in de omwalde vesting, het liefst met een knik waardoor kanonskogels niet dwars door de poort konden vliegen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de Oosterpoort in Hoorn, gebouwd in 1577-1578 met Dorische pilasters op postament en natuursteen banden. De in 1867 gesloopte Rijnburger- of Haarlemmerpoort te Leiden uit 1632 lijkt nog sterker op Grenadierspoort met zijn hoekkettingen en natuurstenen banden afgewisseld met baksteen. Deze poort is ook zonder postament uitgevoerd. De eveneens in 1867 afgebroken Hogewoerdsport in Leiden uit 1659 heeft dan weer grote overeenkomsten met de binnenzijde van de Grenadierspoort (maar in Leiden nog wel met kapitelen aan de pilasters). De nog bestaande Zijlpoort, eveneens in Leiden uit 1667 heeft aan de landzijde Dorische halfzuilen en heeft met de Grenadierspoort gemeen dat het natuurstenen front net als bij de Grenadierspoort geplaatst is tegen een groter gebouw om het geheel een extra aanzien te geven.

In de Grenadierspoort werd geruime tijd na de bouw een nieuw brugmechaniek aangebracht. In gaten met katrollen konden kettingen schuin omhoog getrokken worden door een hijsmechaniek op de verdieping. De brug was vanuit de poortdoorgang te bedienen, waartoe in het kruisgewelf twee blokken natuursteen waren aangebracht met daarin een kabelgat. Mogelijk is dit hele mechaniek in het rampjaar 1672 als voorzorgsmaatregel aangebracht. Op 7 augustus 1749 besloot men om de valbrug te vervangen door een vaste brug met leuningen. Mogelijk zijn ook in die tijd de 'nissen' ter weerszijden van de grote opening dichtgezet.³⁸

39 Foto uit 1811 van de buitenzijde van de Oosterpoort in Hoorn uit 1577-1578 met Dorische pilasters en natuursteenbanden. (Herkomst: RCE)

³⁷ Forsman 1961.

³⁸ Nusselder 1988, 8-9.

40 Foto genomen kort voor de sloop in 1867 van buitenzijde van de Rijsburgerpoort in Leiden gebouwd in 1632-1633 naar ontwerp van Jan Jacobsz. van Banchett met Dorische pilasters en natuursteenbanden. (Herkomst: RCE)

41 Foto genomen kort voor de sloop van de Hogewegspoort in Leiden uit 1659. De buitenzijde van deze poort lijkt sterk op de binnenzijde van de Granadierspoort. (Herkomst: RCE)

42 De Zilverpoort in Leiden uit 1667 door Willem van der Helm (1628-1675) met Dorische halfzuilen. (Herkomst: [wikimedia.org](#), Brinkkemper.)

Kwartier van de Hoge Raad

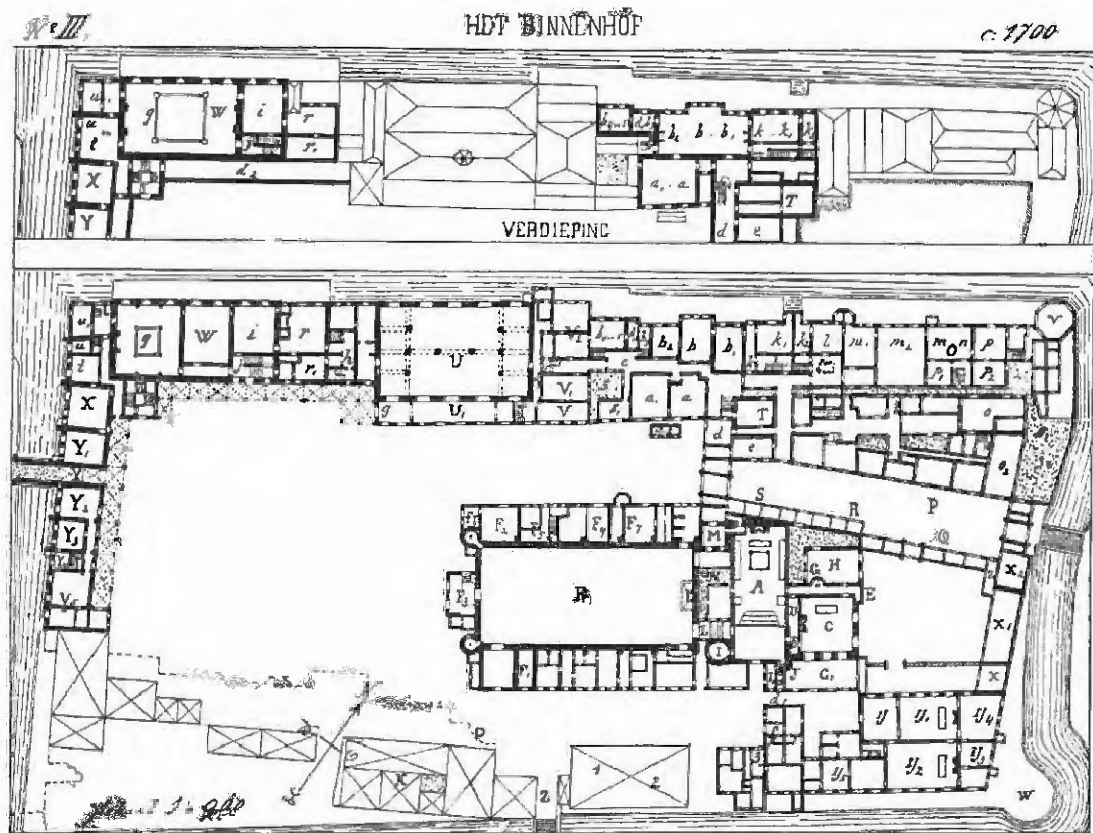
Aan de noordzijde van de Nieuwe Weg verrees in 1643 een tweebeukig pand ten behoeve van de Raad van Brabant met aansluitend tot bijna aan de Grenadierspoort de uit de tweede helft van de zeventiende eeuw daterende uitbreiding van de Casteleyne.

Alle middeleeuwse gebouwen oostelijk van de vleugel van Willem van Oostervant werden in 1645 vervangen toen men daar naar plannen van Pieter A. Noorwits (ca. 1612-1669) een nieuwbouwproject realiseerde ten behoeve van de Hoge Raad. Het is onduidelijk in hoeverre bij de bouw oude middeleeuwse resten werden geïncorporeerd. Mogelijk zijn er stukken muren hergebruikt van de vleugel aan de zuidzijde. Het geheel kreeg uiteindelijk een ongeveer vierkante omtrek met nieuwe gevels aan de zuid- en oostzijde. Aan de noordzijde van dit nieuwe gebouw van de Hoge Raad lag een klein plein, dat voorheen bekend stond als de ‘Thuijn van den Caestelenije van’t Hoff’. Dat pleintje werd aan de noordzijde afgesloten door een muur met daarin een fraaie natuurstenen poort die vanaf de Nieuwe Weg toegang gaf tot de het pleintje voor Hoge Raad. Ten zuiden van de corps de garde verrees in de zeventiende eeuw aan de Hofgracht het ‘wapenhuis’ met aan de westzijde daarnaast het ‘houthuis’.

Ten westen van de essaaikamer verrees in 1648 het Goudsmits Keurhuis (‘t Goutsmits Keur Huys) eveneens naar plannen van bouwmeester Noorwits. De essaaikamer, die tevens ook dienst deed als muntkamer, kreeg rond 1730 een nieuw interieur.³⁹ Naast het Goudsmits Keurhuis was in de zeventiende eeuw een pand met trapgevel gebouwd met daarnaast een ledig erf (zonder bebouwing). Aangrenzend aan de westzijde verrees in 1778-1779 de nieuwbouw van het Comptoir-Generaal van Holland, dat hoogstwaarschijnlijk ontworpen was door Johan van Westenhout (1754-1823).⁴⁰ Gelijktijdig werd ook de Hofpoort over de zuidelijke Hofgracht vernieuwd.

³⁹ Heijensbroek & Steenmeijer 2011a, 27.

⁴⁰ Het oude kantoor in de zuidwesthoek moest plaats maken voor het nieuwe Stedelijk Kwartier op die plek. Heijensbroek & Steenmeijer 2011a, 27-29.

43 Tekening van het Binnenhof rond 1700, zoals door Calcoen in 1902 gereconstrueerd op grond van de rentmeestersrekeningen. Haaks op de Ridderzaal staat de vleugel van Willem van Oostervant en rechts daarvan de gebouwen voor de Hoge Raad. (Herkomst: Calcoen 1902).

44 Binnenhof met centraal de witgepleisterde Middenpoort, gezien vanuit het oosten. Uiterst links de corps de garde en daarnaast de natuurstenen poort toegang gevend tot het hof van de Hoge Raad. Aquareel door A. Oltmans, 1834. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

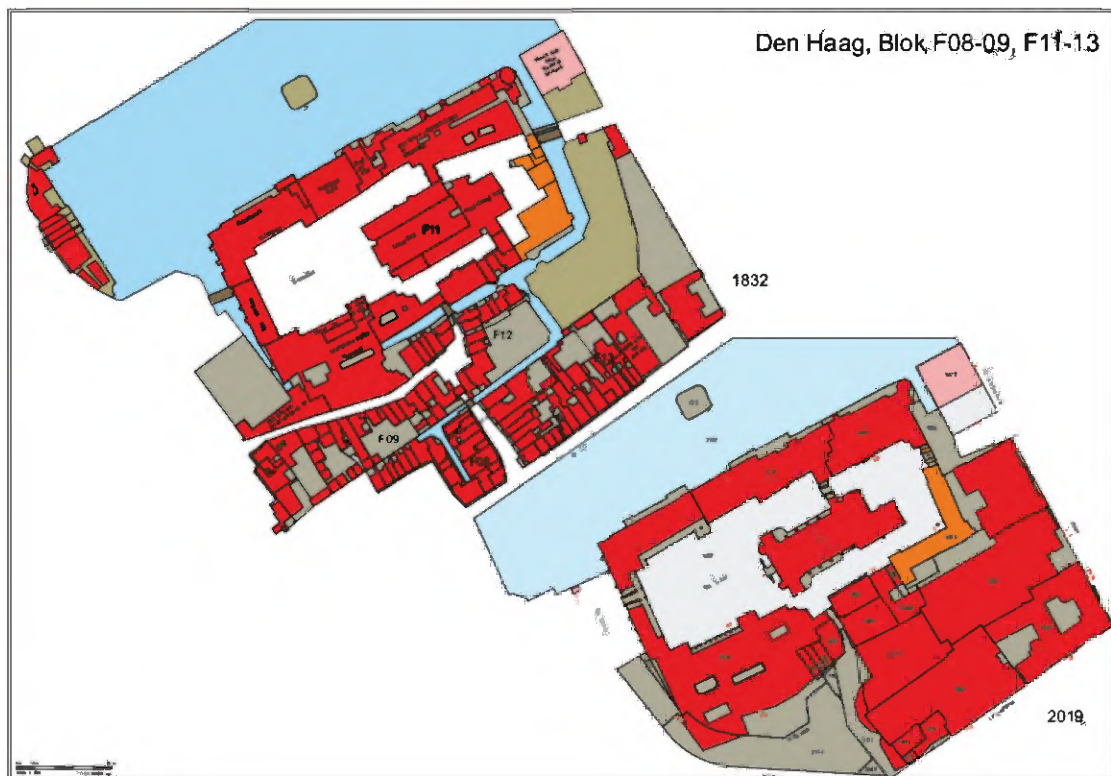

45 De hof van de Hoge Raad met zicht op de achterzijde van het poortje van de Hoge Raad en rechts een deel van het hout huis met wagendeur. Aquarel door A. Oltmans, 1829. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

Print: Madsche Poort van Haag.

46 De buitenzijde van de Grenadierspoort, gezien richting het zuiden met op de voorgrond de steenen brug over de Holgracht. Prent door Otto Mowen uit circa 1825. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

47 Kadastertekening van de bouwblokken F08-09, F11-F13 in Den Haag met boven de situatie in 1832 en onder die in 2019. In oranje de behandelde gebouwen. (Herkomst: www.kadaster.nl, 10.2.2019)

48 Vogelvluchttekening van het Binnenhofcomplex uit circa 1879 uitgegeven door Stortenbeker & Heijligers met rechts naast de Grafelijke zalen nog de haakse vleugel van Willem van Oostervant, maar rechts daarachter het nieuwe gebouw van de Hoge Raad. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

Negentiende eeuw

In de eerste decennia van de negentiende eeuw vond er weinig onderhoud plaats en liet de algehele toestand van de gebouwen op het Binnenhof danig te wensen over. Er waren zelfs plannen om grote delen van het Binnenhof te slopen ten behoeve van een nieuw bestuurscentrum. Rijksbouwkundige Johannes Craner (1802-1880) maakte in 1849 een ontwerp voor een nieuw bestuursgebouw aan de zijde van het Buitenhof. In de zuidoostelijke hoek was inmiddels rond 1829 het wapenhuis aan de zijde van de Hofgracht gesloopt.

In 1806 zag het nieuwe Ministerie van Koophandel en Koloniën het licht. Dat was sinds 1829 gevestigd in het Huygenshuis.⁴¹ Na de eerste jaren een onderdeel van andere ministeries te zijn geweest, werd Koloniën in 1842 een zelfstandig ministerie. In 1858 werd Willem Nicolaas Rose (1801-1877) benoemd tot rijksbouwmeester om naar een oplossing te zoeken voor de groeiende huisvestingsproblemen op het Binnenhof. In eerste instantie gingen ook zijn ideeën uit naar de sloop van het gehele Binnenhof met uitzondering van de Grafelijke zalen. Hoge kosten en een toenemend belang dat aan de oude gebouwen werd gehecht, leidde ertoe dat Rose zijn aandacht verlegde naar het Plein. In 1859 werden er plannen opgesteld voor het dempen van de oostelijke en zuidelijke Hofgracht. In 1860 volgde daadwerkelijk de demping tot aan de lijn van de voorgevel van het Mauritshuis. Bij deze demping zouden delen van het stenen gedeelte van de brug voor de Grenadierspoort onder het zand zijn bedolven. Mogelijk zijn er nog resten onder de bestrating terug te vinden.⁴² De op een sokkel geplaatste zandstenen leeuwen met het wapen van Holland aan het oosteinde van de brug verdwenen. Ook werden de grote poortdeuren in de Grenadierspoort zelf verwijderd.

Aan de oostzijde van de gedempte gracht ontwierp Rose in 1858 een plan voor twee regeringsgebouwen met midden daartussen een nieuw gebouw voor de Hoge Raad. Van dit plan werden in 1859-1862 het nieuwe Ministerie voor Koloniën aan de zijde van het Mauritshuis gerealiseerd en in het midden het nieuwe gebouw voor de Hoge Raad.⁴³

Nadat de Hoge Raad zijn nieuwe pand had betrokken, sloopte men de natuurstenen poort van de Hoge Raad naast de corps de garde. In de vrijgekomen gebouwen van de Hoge Raad werden vervolgens onderdelen van de dienst landsgebouwen van het Ministerie van Waterstaat gevestigd, alsmede de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

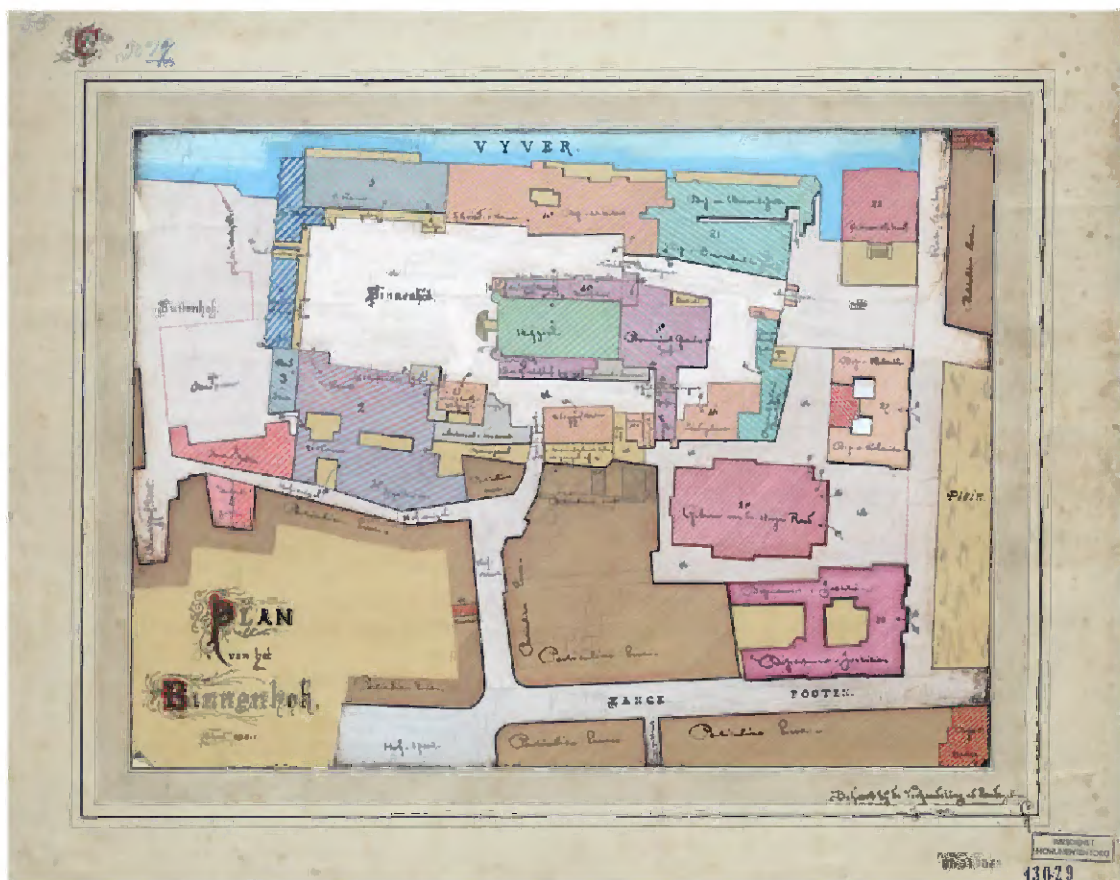
Rond 1880 bestonden er plannen om de gehele bebouwing in de hoek vanaf het Goudsmits Keurhuis tot aan de Grenadierspoort te slopen. Pas een kleine dertig jaar later, vanaf 1895, zou deze sloop van de gebouwen daadwerkelijk volgen. Eerst verdween de middeleeuwse vleugel van Willem van Oostervant en daarna de oude gebouwen van de Hoge Raad en uiteindelijk de corps de garde.

⁴¹ Vanaf 1832 viel ook het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) onder het ministerie.

⁴² Nusselder 1986, 11.

⁴³ Berens 2001, 235-262. In 1877 volgde de bouw van het Ministerie van Justitie ter plaatse van het in 1870 gesloopte Huygenshuis.

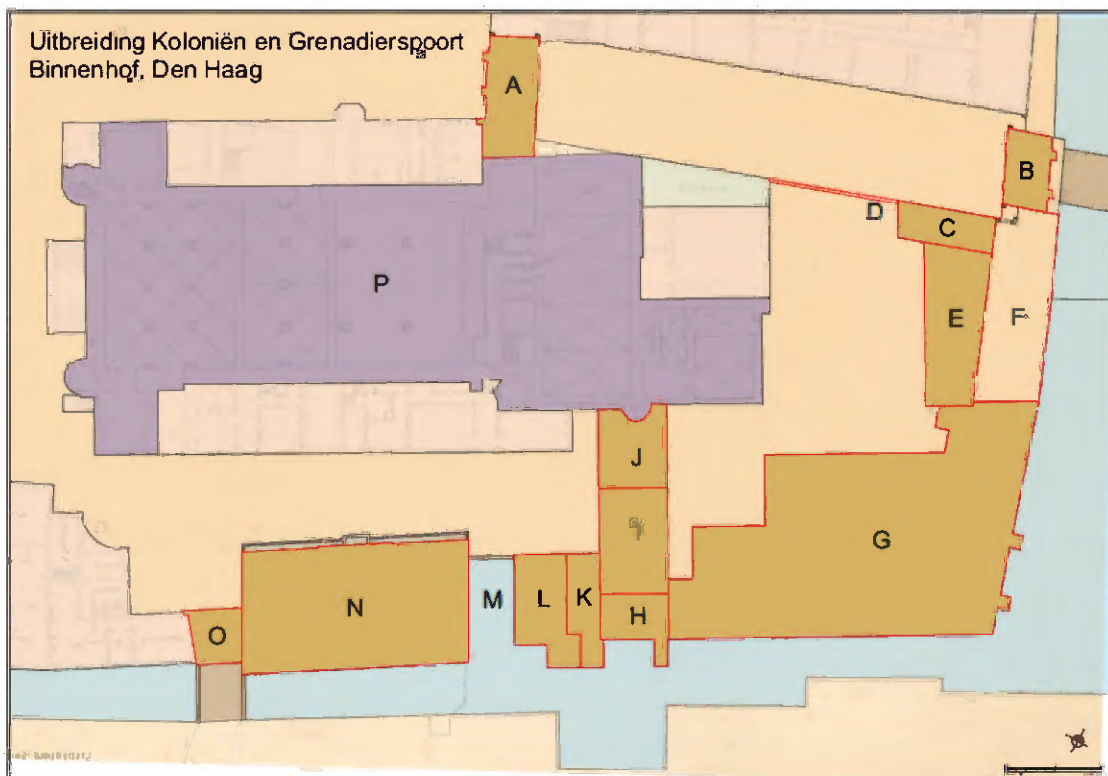
49 Het plein met zicht op het Huygenshuis in 1876 kort voor de afbraak met daarachter het oude Ministerie van Justitie aan de Lange Poten. (Herkomst: RCE)

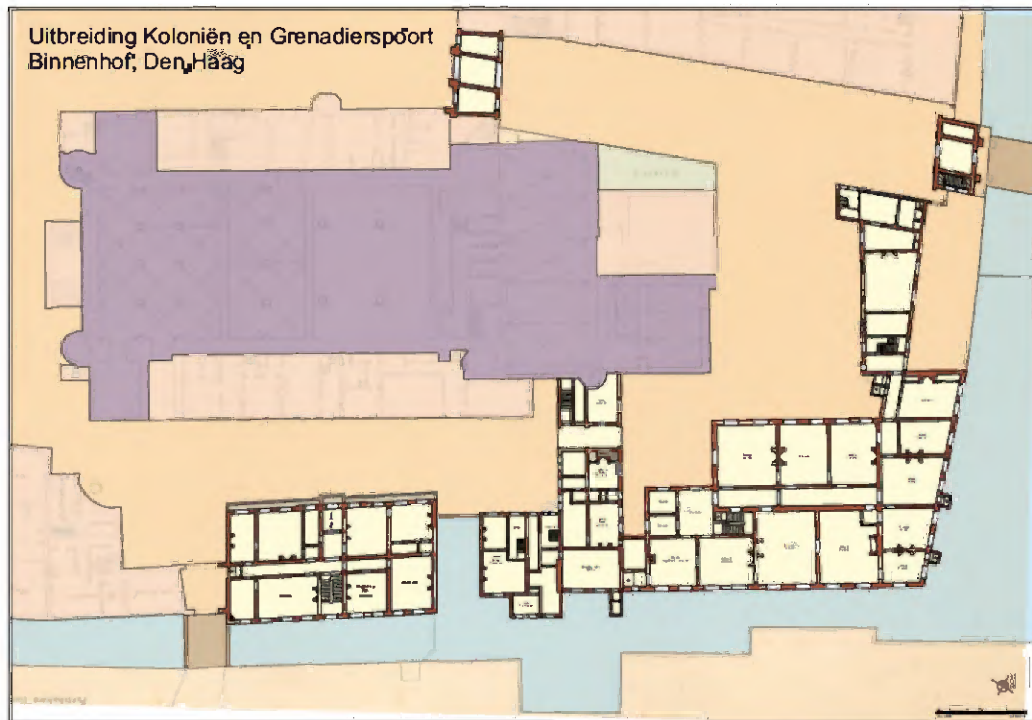
50 Plattegrond van het Binnenhof uit 1883 met duidelijk zichtbaar de gedempte Hofgracht aan de oost- en zuidzijde en de ministeries Koloniën en van Justitie met daartussen wat terugliggend het nieuwe gebouw van de Hoge Raad. (Herkomst: RCE)

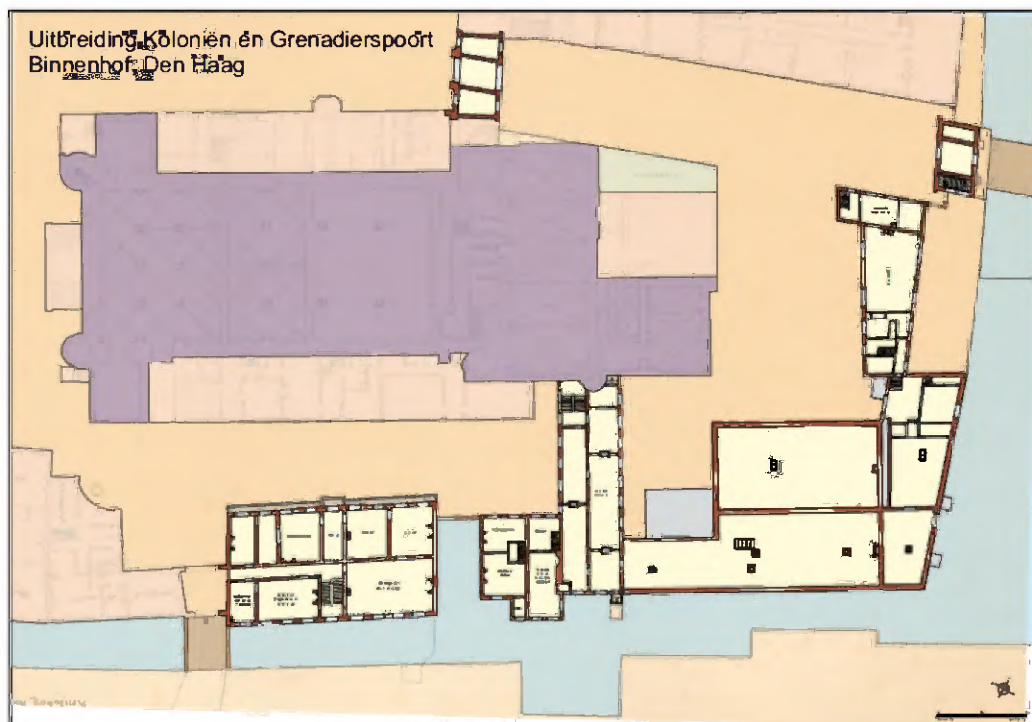
51 De zuidvleugel tegen de Ridderzaal kort voor de sloop met rechts daarnaast de vleugel van Willem van Oostervant met opschrift 'Geregtshof' (Herkomst: RCE)

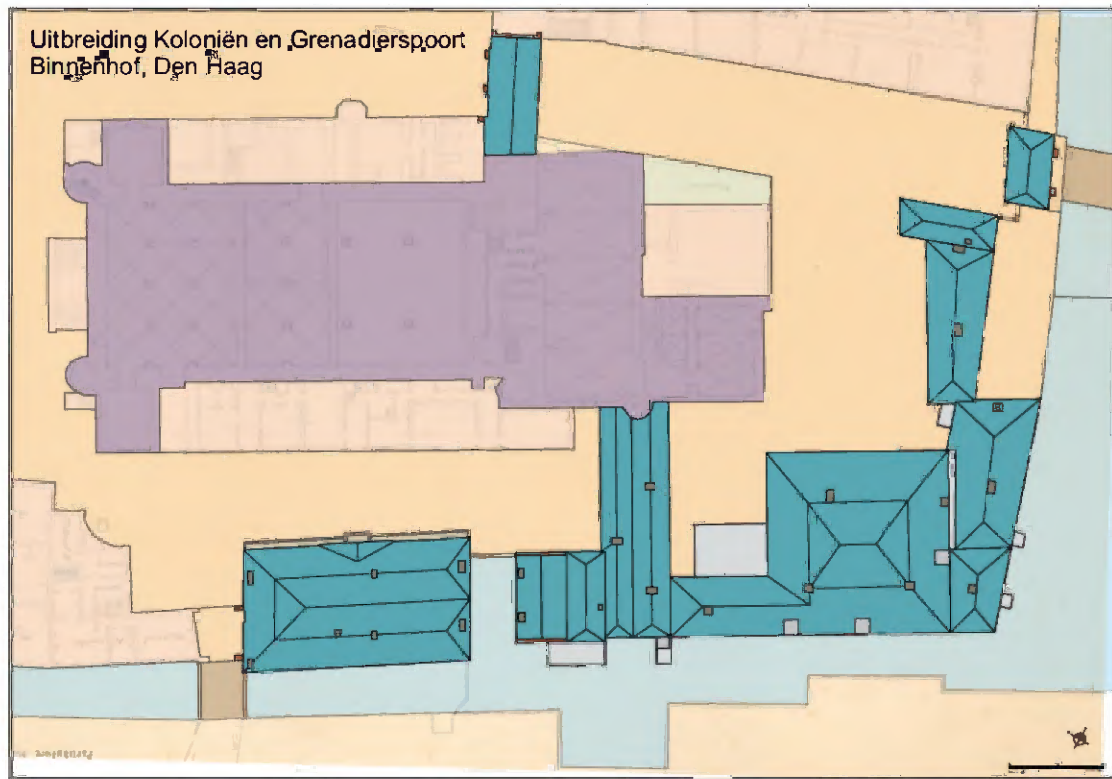
52 Tekening van het zuidoostelijke deel van het Binnenhof op basis van de opmeting van het Binnenhof in 1878, met: A. de Middenpoort, B. de Grenadierspoort, C. de corps de garde, D. het poortje van de Hoge Raad, E. het Houthuis, F. het Wapenhuis (toen al gesloopt), G. de Hoge Raad, H. Essaikamer, I. en J. de vleugel van Willem van Oostervant, K. 't Goutsmits Keur Huys, L. woning met trapgevel, M. ledig erf, N. Comptoir-generaal van Holland, O. Hooppoort, P. Grafelijke zalen. (Herkomst: RCE, 10.2.e Wob)

53 Tekening van de begane grond van het zuidoostelijke deel van het Binnenhof op basis van de opmeting van het Binnenhof in 1878. (Herkomst: RCE, 10.2.e Wo)

54 Tekening van de eerste verdieping van het zuidoostelijke deel van het Binnenhof op basis van de opmeting van het Binnenhof in 1878. (Herkomst: RCE, 0.2.e Wo)

55 Tekening van het dakplan van het zuidoostelijke deel van het Binnenhof op basis van de oormeting van het Binnenhof in 1878. (Herkomst: RCE, 10.2 e. Wob)

56 De vleugel van Willem van Oostervant, met rechts aansluitend het Goudsmids Keurhuis (nr. 6) en daarnaast een pand met trapgevel. (Herkomst: RCE)

57 De vleugel van Willem van Oostervant met aansluiting op de Rolzaal, kort voor de sloop. (Herkomst: RCE)

58 De vleugel van Willem van Oostervant tijdens de sloop in oktober 1902. (Herkomst: RCE, foto A. Mulder)

59 De gesloopte vleugel van Willem van Oostervant in 1906 met links het gebouw van de Hoge Raad en het gesloopte deel naast 't Goutsmits Keurhuis. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

60 De huidige situatie, gezien vanaf ongeveer dezelfde plek.

61 De noordoosthoek van de Grote Zalen rond 1870 met links nog net een deel van het gebouw van de Hoge Raad en op de voorgrond een restant van de muur van de zuidzijde van de Nieuwe Weg. (Herkomt: RCE)

62 De zuidgevel van het gebouw van de Hoge Raad kort voor de sloop in 1915, gezien naar het oosten richting het Ministerie van Koloniën. Halverwege de gevel is een verschrift in de hoogte van de vensters zichtbaar. (Herkomst: RCE)

63 De huidige situatie, gezien vanaf ongeveer dezelfde plek.

64 De oostelijke gevel van het gebouw van de Hoge Raad in 1895. Uiterst rechts is nog net de hoekketting van de Grenadierspoort zichtbaar. (Herkomst: RCE)

65 De huidige situatie, gezien vanaf ongeveer dezelfde plek.

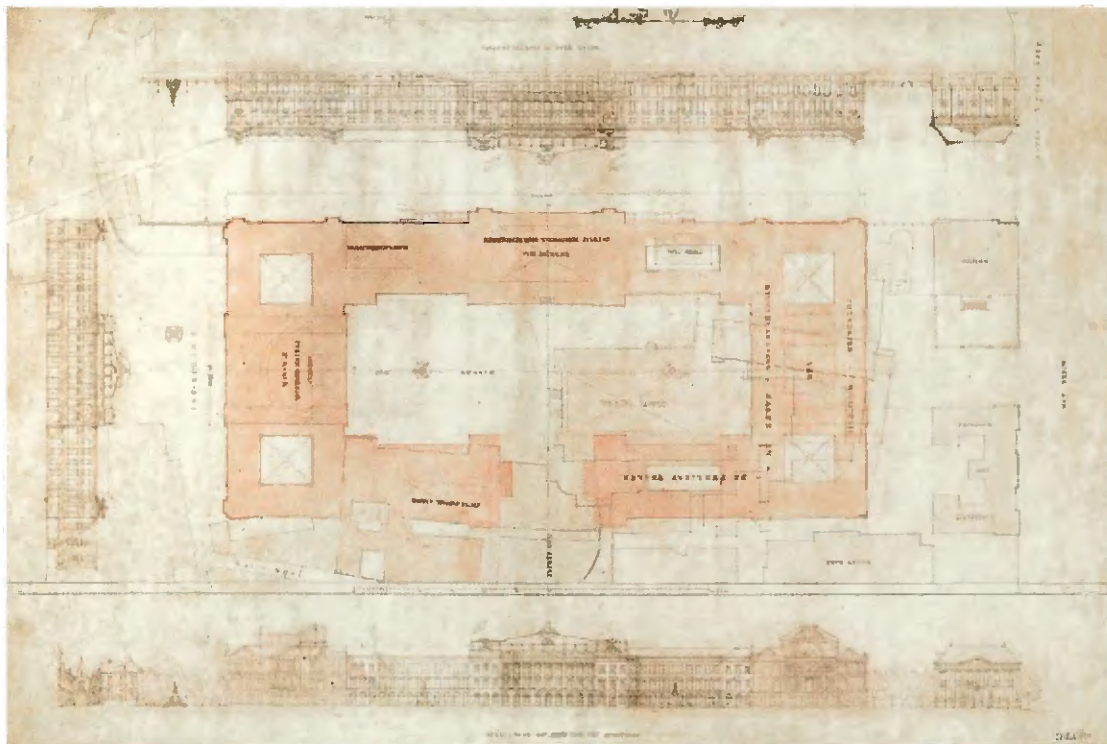
66 De oostelijke gevel van het gebouw van de Hoge Raad (met **rondboogvensters**). In het midden is de **gepleisterde toiletuitbouw** zichtbaar die uitkwam **op de** inmiddels gedempte Hofgracht, daar waar op de foto de schutting wordt gebouwd. (Herkomst: RCE)

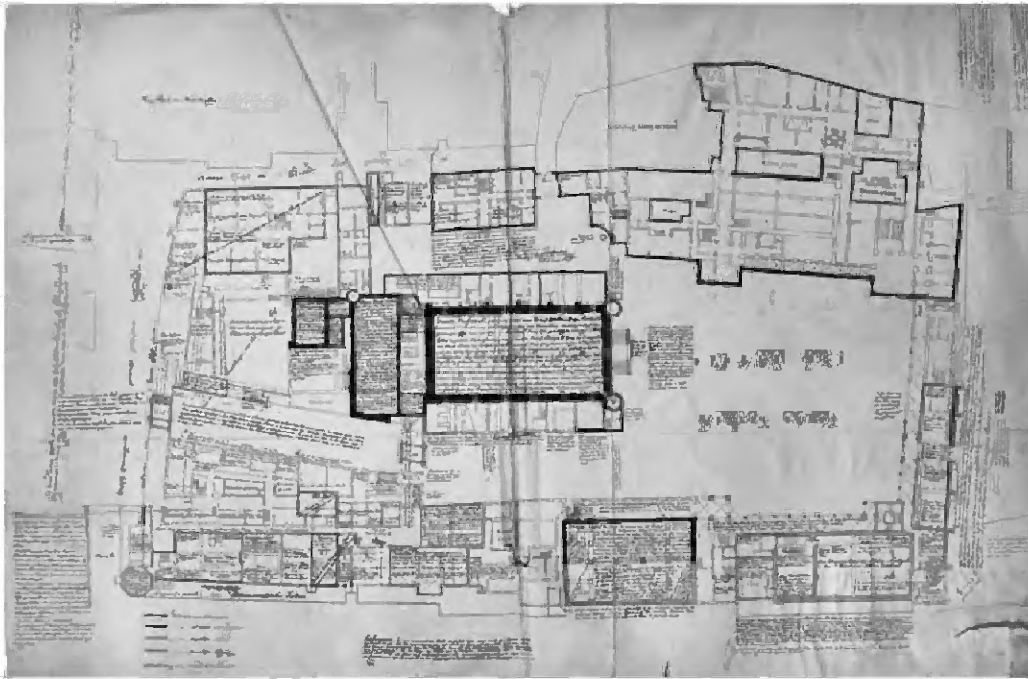
67 De oude corps de garde uit 1635 ten zuiden van de Grenadierspoort kort voor de sloop rond 1895 met links tussen poort en hoofdwa **wa** twee voetgangerspoortjes met een zandsteen **o**mlijsting en rechts **be** tweeलाags wagenhuis en uiterst rechts een deel van het gebouw van de Hoge Raad. (Herkomst: RCE)

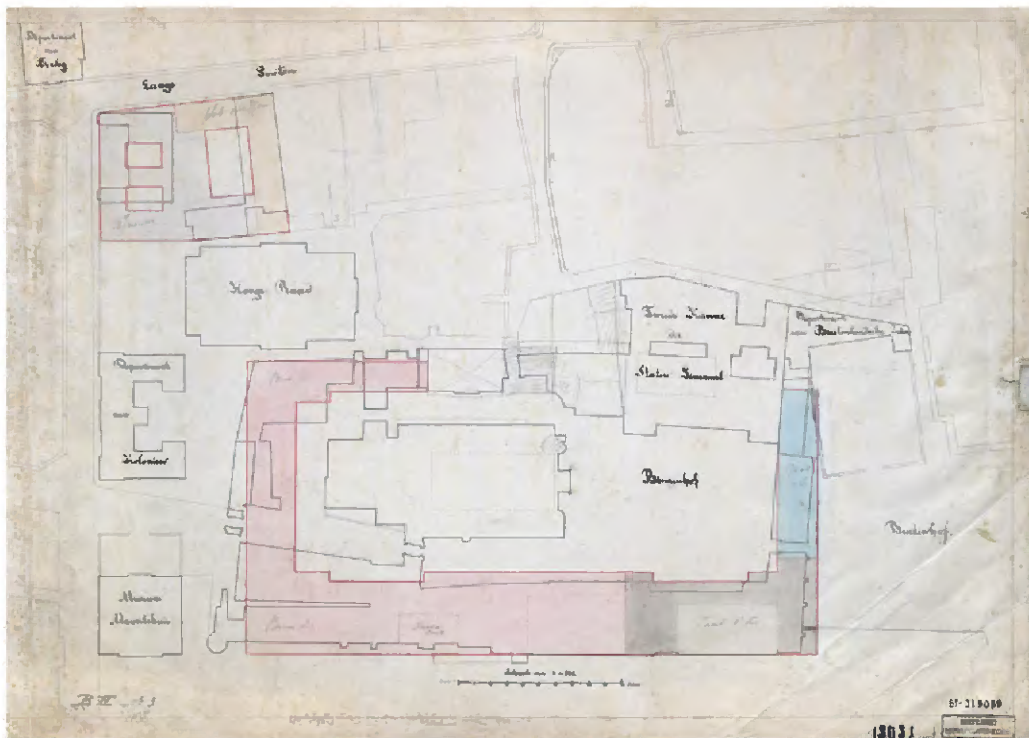
168 De huidige situatie, gezien vanaf ongeveer dezelfde plek.

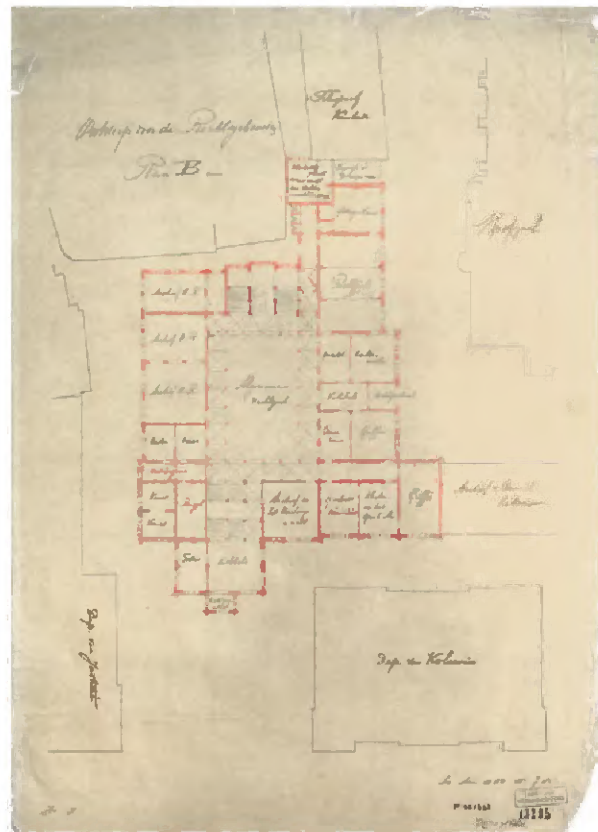
169 Tekening van J. Craner met een ontwerp voor de bouw van nieuwe regeringsgebouwen rondom de Grafelijke zalen uit circa 1865 (het noorden is boven). (Herkomst: Van Tilborg 2019)

70 Tekening van het Binnenhof met ingeschreven aantekeningen over functies en geschiedsfeiten uit circa 1878 (het noorden is onder). (Herkomst: RCE)

71 Tekening van volumes ten behoeve van de nieuwe regeringsgebouwen uit circa 1878, waarbij ook de hele oostvleugel van het Binnenhof herbouwd zou gaan worden (het noorden is onder). (Herkomst: RCE)

72 Niet uitgevoerd Plan B uit mei 1884 voor de sloop en nieuwbouw van de nieuwe Hoge Raad uit 1862 ten gunste van een groter gebouw voor de Hoge Raad, Arrondissementsrechtbank en Kantongerecht grenzend aan het Binnenhof, mogelijk naar plannen van C.H. Peters. (Herkomst: RCE)

73 Foto uit circa 1910 vanaf het dak van Sociëteit De Witte richting de Grenadierspoort waarbij achter de scheidingsmuur inmiddels alle gebouwen zijn gesloopt. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

Plannen Uitbreiding Koloniën

Het grote witte gebouw van Koloniën op het Plein werd al snel te klein voor het bestuur over zowel Nederlands-Indië als de West-Indische gebiedsdelen (Suriname en de Nederlandse Antillen). Na het gereedkomen van het ministerie op het Plein in 1862 werkten er 67 ambtenaren.⁴⁴ Tussen 1905 en 1910 had er een spectaculaire groei van het aantal ambtenaren plaatsgevonden; van 98 naar 140.⁴⁵ De aanpassing van de Indiësche Comptabiliteitswet in 1912 leidde dat jaar op het ministerie tot een nieuwe departementale indeling.⁴⁶ In 1914 waren er 171 ambtenaren op het ministerie werkzaam, in 1924 177 en in 1939 152.⁴⁷

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de in 1913 nieuw aangetreden minister T.B. Pleyte (1864-1926) er bij de rijksbouwmeester D.E.C. Knuttel op aandrang de uitbreiding van zijn behuizing ter hand te nemen. De vrijzinnig democraat en jurist Pleyte had van 1882 tot 1910 in Semarang gewerkt en sprak Maleis en Javaans. Wegens ziekte werd zijn post in de periode 1915-1916 enige tijd waargenomen door de marineofficier J.J. Rambonnet (1864-1943).

Vanwege het vele administratieve werk bij de Rijksgebouwendienst was Knuttel in 1915 gestopt met zelf ontwerpen. Hij had nog wel de hand in de nieuwbouw voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken (nu AZ) dat in 1915 gereedkwam. Het ontwerp voor de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën liet hij over aan zijn adjunct-rijksbouwmeester bij de Dienst Landsgebouwen in het Tweede District H.T. (Henry) Teeuwisse (1880-1960).⁴⁸

Teeuwisse tekende een ontwerp in vrijwel dezelfde stijl als dat van Binnenlandse Zaken met bakstenen gevels voorzien van traditionalistische elementen ter bekleding van een betonskelet. De buitenzijde van de haakse vleugel volgde in hoofdlijnen het tracé van de in 1860 gedempte Hofgracht. Voor de berekening van de gewapend betonconstructies was J.T. Huisman (1884-1918) verantwoordelijk.⁴⁹ Opzichter bij de bouw was J.A.J. Margry. Het nieuwe gebouw kreeg op de verdieping verbinding met de oude bouw. Boven die doorgang is aan de buitenzijde een gevelsteen aangebracht met daarop het jaar 1916, het jaar waarin de ruwbouw gereed kwam.

De onderbouw en de 'werken in gewapend beton ten behoeve van het te stichten nevengebouw van het departement van Koloniën aan het Binnenhof te Den Haag' was na onderhandse aanbesteding op 21 juli 1915 voor fl. 40.228 opgedragen aan de Cement-IJzerwerken 'Het Noorden' te Dordrecht.⁵⁰ Op 16 november dat jaar volgde de openbare aanbesteding van de bovenbouw.⁵¹ De raming daarvan bedroeg fl. 125.000.

⁴⁴ De Graaff 1997, 44.

⁴⁵ De Graaff 1997, 51. Het Ministerie van Financiën had in 1910 114 ambtenaren, het Ministerie van Oorlog 100 en het Ministerie van Justitie 84.

⁴⁶ Aangaande een financiële scheiding tussen begroting van Nederland en van Nederlands-Indië.

⁴⁷ De Graaff 1997, passim.

⁴⁸ Van der Peet & Steenmeijer 1995, 346.

⁴⁹ De civiel ingenieur Jacob Tjakko Huisman was van februari 1913 tot zijn overlijden vermoedelijk aan de Spaanse griep) op 22 juni 1918 in dienst van de Rijksgebouwendienst.

⁵⁰ De Maasbode 22-7-1915. Deze firma had als directeur de Dordrechtse aannemer/architect J.C. Schotel (1860-1922). Tot zijn indiensttreding bij de Rijksgebouwendienst had Huisman zelf gewerkt bij de Cement-IJzerwerken 'Het Noorden'. Op de beeldbank van het Regionaal Archief Dordrecht staat een foto van een reclamekaart uit circa 1910-1912 met daarop een woonboot, gemaakt van gewapend beton (inv. nr. 552_406397).

⁵¹ Nederlandse Staatscourant 16-10-1915 en 12-11-1915.

Bij de aanbesteding ging het om twee varianten waarvoor ingeschreven kon worden; 1. met binnenlands bezaagd hout en Nederlands portlandcement van de fabriek in Vijlen-Vaals (de voorloper van de ENCI) en 2. met buitenlands bezaagd hout en vrije keuze aan cement. Het werk werd gegund aan de aannemersfirma Wolterbeek en Van Dorp uit Rotterdam voor fl. 126.000 (met Nederlands fabricaat) dan wel voor fl. 125.700 (vrije keuze).⁵² De opening van de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën vond plaats in 1917.

Het nieuwe gebouw bestaat uit een souterrain, begane grond, eerste verdieping en een kapverdieping en werd zoals vermeld uitgevoerd met een skelet van gewapend beton. Het souterrain diende overwegend voor opslag.

Op de begane grond ligt achter de entree de vestibule en de hal met aangrenzend een portierskamer en rechts daarvan een wachtkamer. In de zuidvleugel bevinden zich drie geschakelde kamers gescheiden door kastenwanden en een brede gang die dienst doet als ruimte voor 'technisch personeel'.⁵³ Aan het uiteinde daarvan bevinden zich twee grotere kamers tegenover elkaar met daartussen een personeelsgarderobe. De oostvleugel had eenzelfde opbouw, met nabij de hal een bodekamer en een toilet en daartegenover een garderobe waarnaast een wachtkamer. In de oostvleugel zelf bevonden zich drie kamers waarvan er twee met een kastenwand en aansluitend aan de zijde van de Grenadierspoort nog twee kleinere kamers. Ook in deze vleugel is er een brede gang voor het technisch personeel. Op de begane grond en verdieping is halverwege tegen de westwand een galerij aangebracht, bereikbaar via spiltrappen, waarvan er één ook naar de archiefruimte in het souterrain doorloopt. De galerijen zullen gebruikt zijn voor de opslag van boeken.⁵⁴ Er is op deze tekening geen uitgang naar de Grenadierspoort zichtbaar.

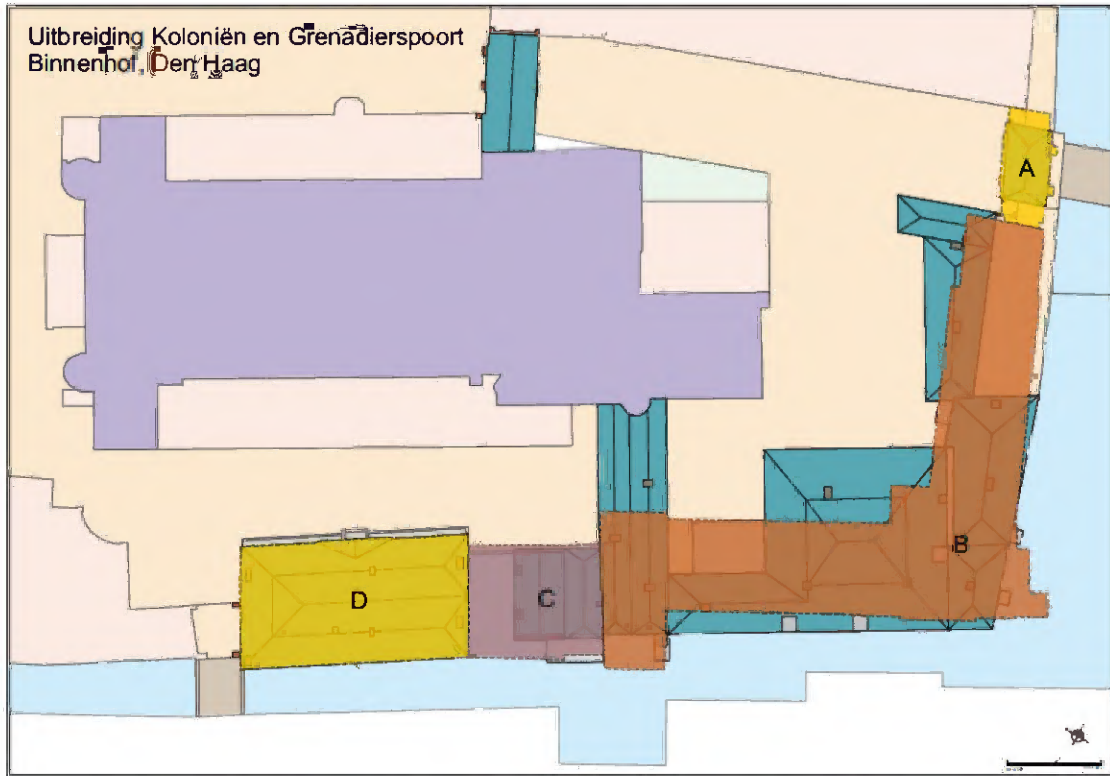
Op de eerste verdieping was de zuidelijke vleugel het domein van de minister en de secretaris-generaal. Zijn kamer bevond zich op de noordwesthoek en was via een korte gang verbonden met het secretariaat ernaast. De kamer had aangrenzend een eigen toilet en hetzelfde gold voor de grote ministerskamer in het midden van de vleugel met daarnaast de wachtkamer van de minister. De oostvleugel bestond uit een wachtkamer en enkele kantoren met aan het eind een grote leeskamer.

Op de tweede verdieping was in eerste instantie enkel een hoekkamer gepland. De rest van de zolder diende vermoedelijk overwegend voor opslag. Ook na de reorganisatie en de departementale indeling in 1927 bleef de zolder grotendeels onbenut. Pas aan het eind van de jaren dertig werden de eerste kamers ingebouwd aan de zuidzijde van de zuidvleugel.

⁵² Wat de uiteindelijke keuze is geweest, Nederlands fabricaat of vrije keuze, blijft onduidelijk. Bedacht moet worden dat in deze periode van de Eerste Wereldoorlog er een schrijvend tekort aan cement was. In maart 1917 werd een Rijksc commissie voor Bouwmaterialen opgericht en een daaronder vallend Bureau Cement Syndicaat.

⁵³ Het is niet duidelijk wat er met het 'technisch personeel' bedoeld wordt, of dit secretarissen en ander ondersteunend personeel betreft, of dat bedoeld wordt op medewerkers van het Technisch Bureau dat in het leven was geroepen voor het aanschaffen en keuren van goederen voor Nederlands-Indië.

⁵⁴ De trappen zullen gietijzeren spiltrappen zijn geweest.

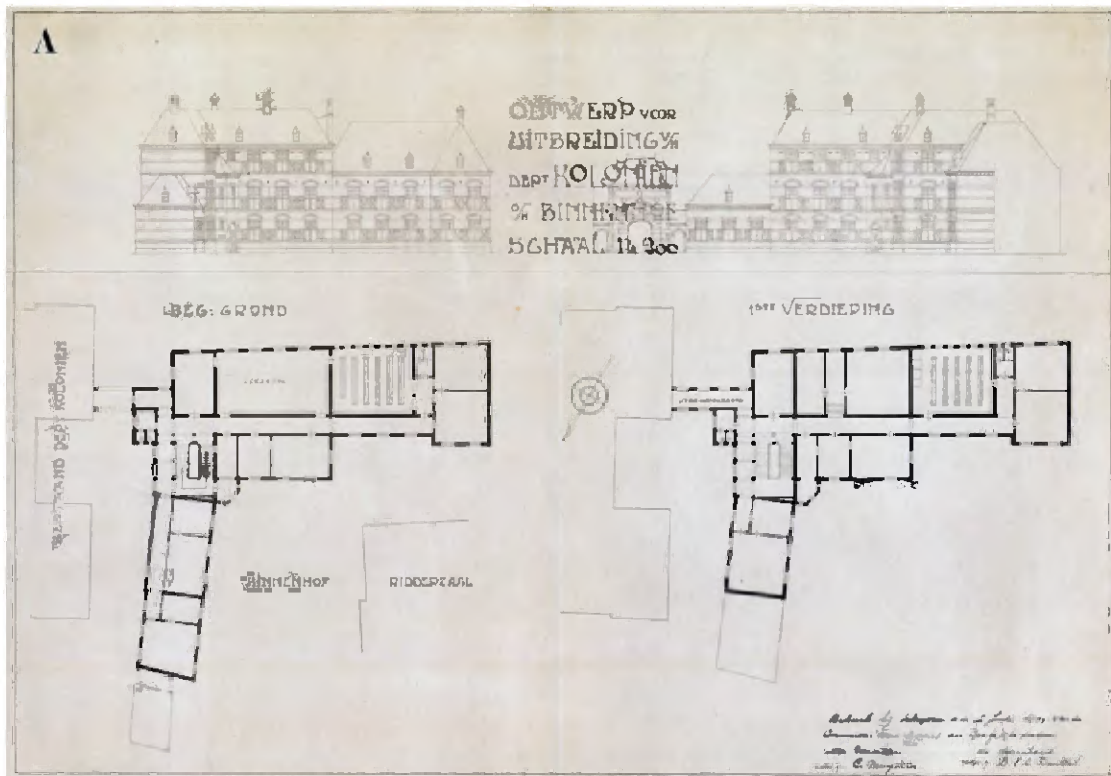
74 Tekening met de projectie van het nieuwe gebouw Uitbreiding Koloniën (B) op het dakenplan uit 1878 met: A. de Grenadierspoort, B. Uitbreiding Koloniën, C. het deel ter plaats van 't Goutsmits Keurhuys, D. Comptoir generaal van Holland. (Herkomst: RCE, 10.2.e Wob)

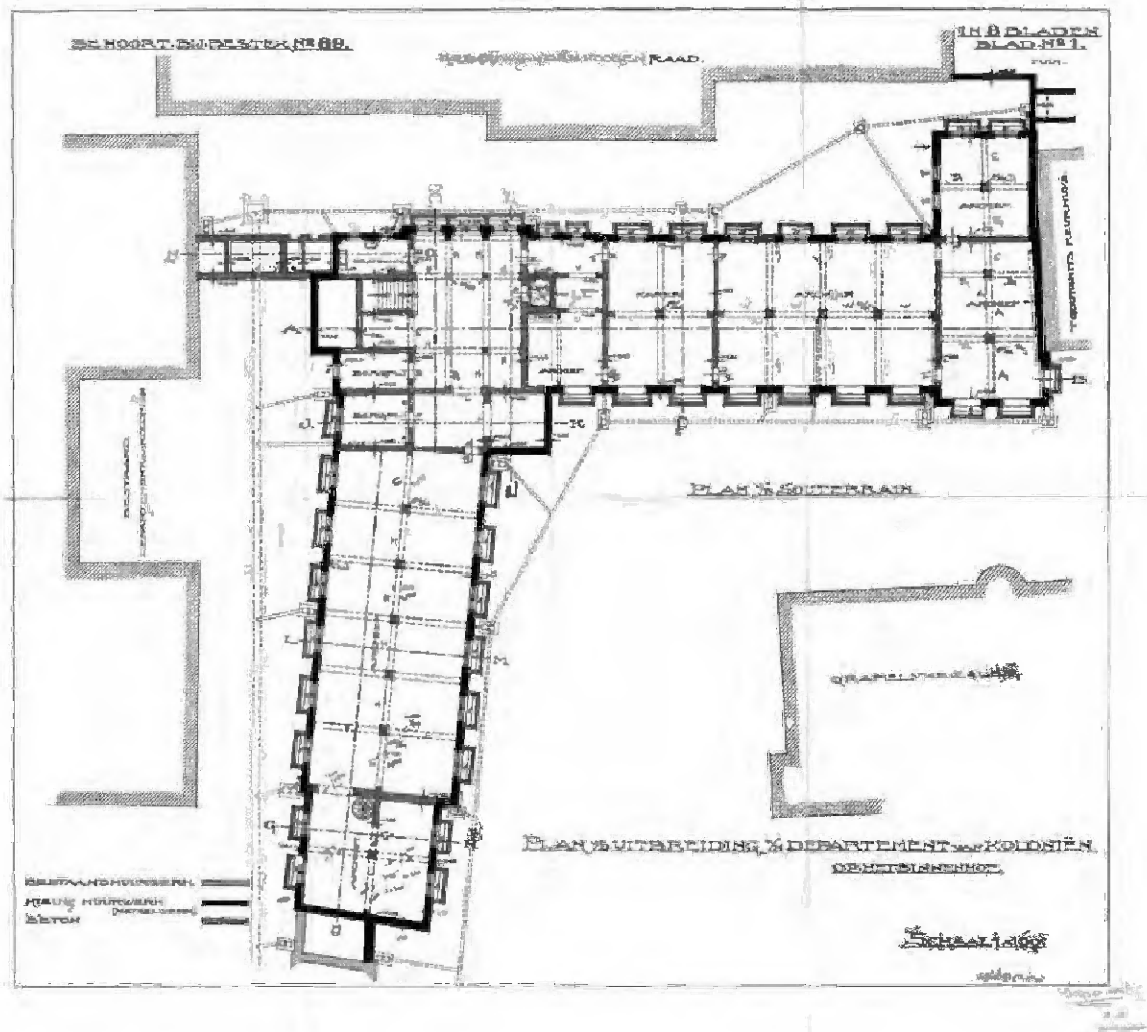
75 Minister van Koloniën T.B. Pleyte. (Herkomst: wikimedia commons)

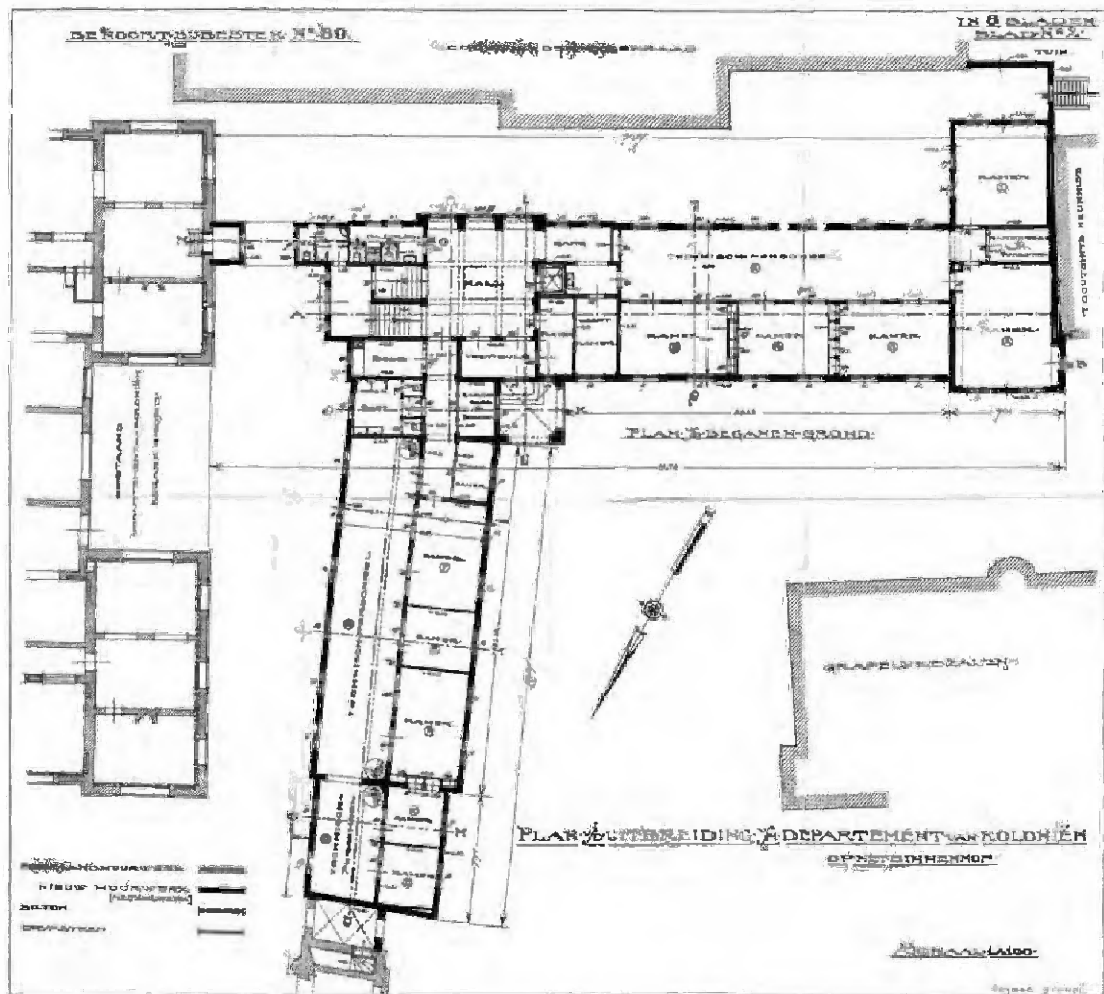
76 Rijksbouwmeester D.E.C. Knuttel. (Herkomst: wikimedia commons)

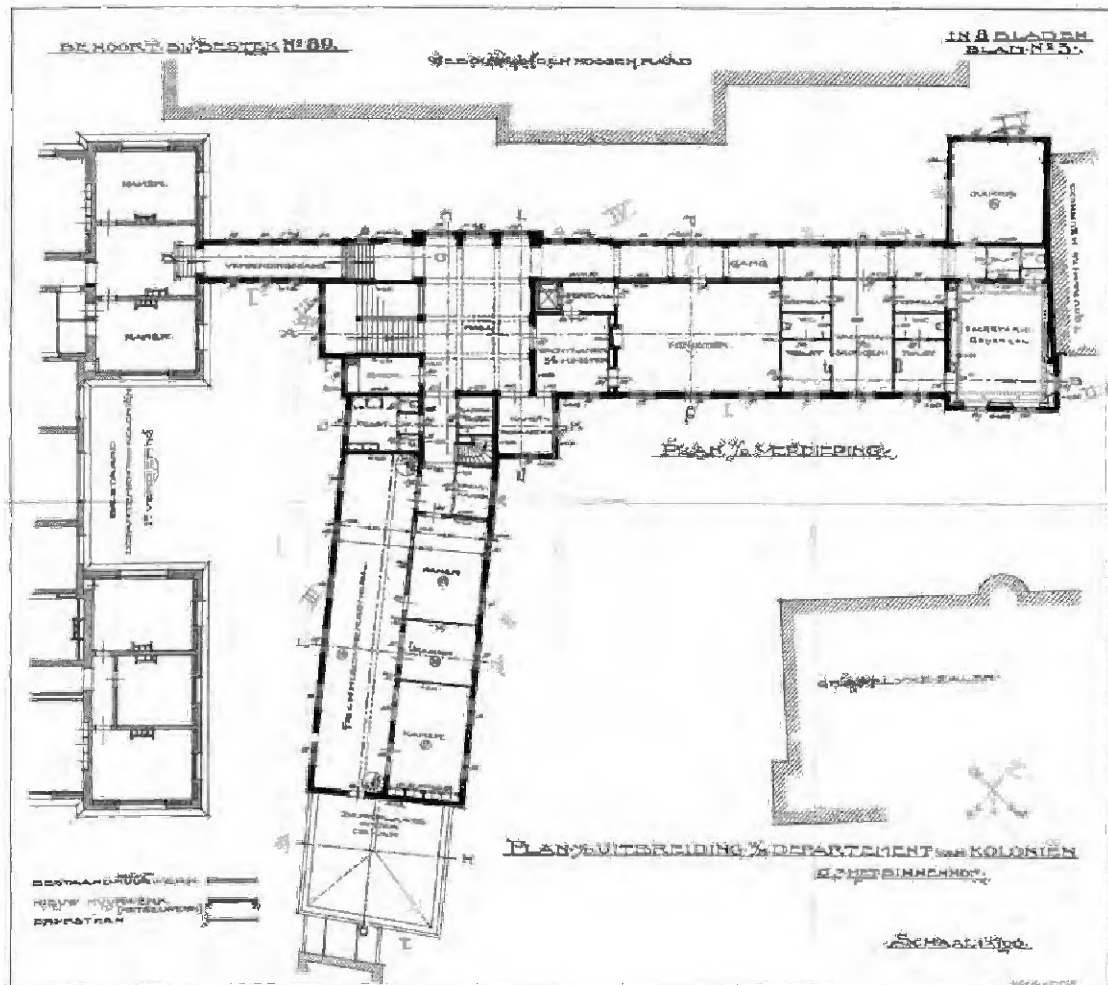
77 Eerste ontwerp door D. G. Kruitje uit 1877 voor de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën, waarbij de L-vorm al aanwezig is en de bibliotheek aan de westzijde is geplaatst. **Herkomst:** Archief Rijksvasigoedbedrijf

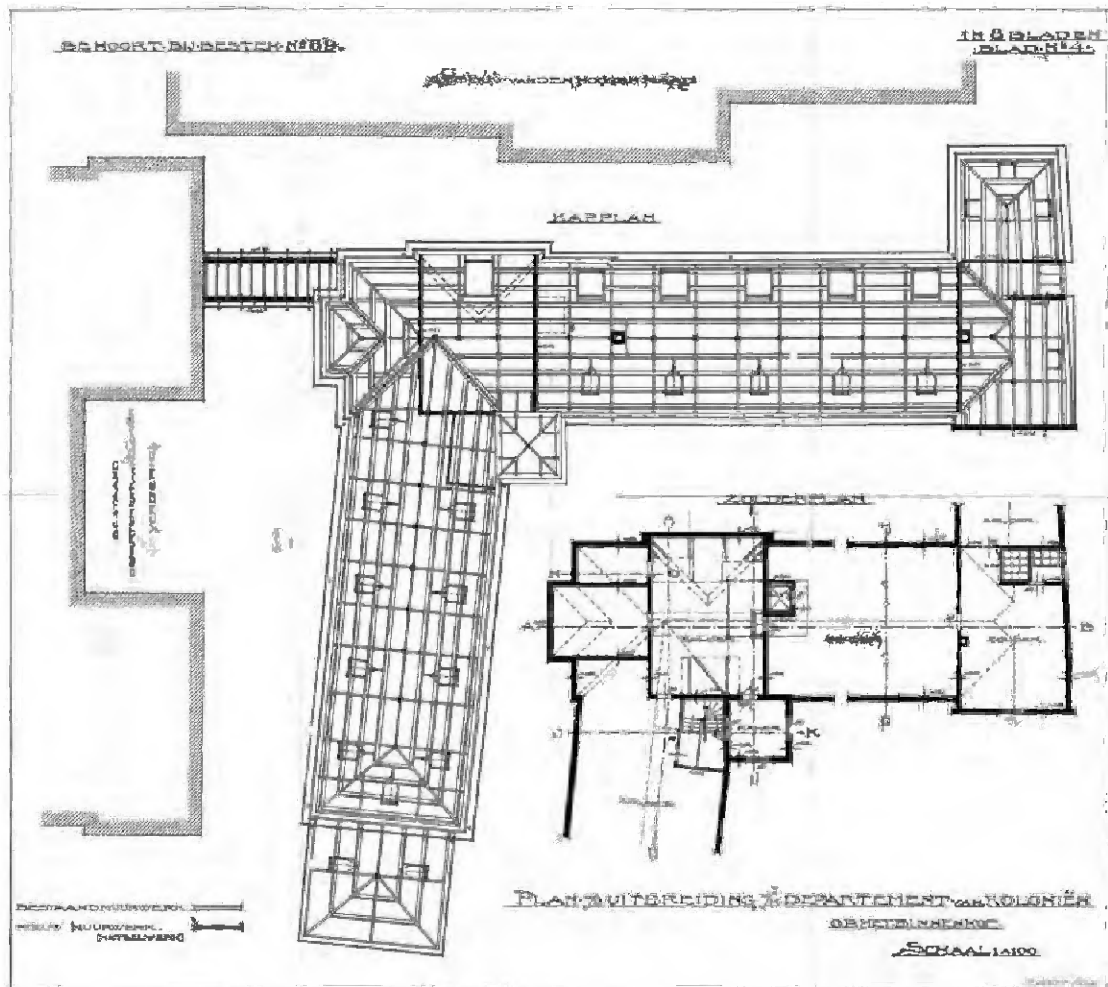
78a. Bestek nr. 89 uit 1915 voor de uitbreiding van het Departement van Koloniën, blad 1 plan van het souterrain. (Herkomst: Archief Rijksoverheid)

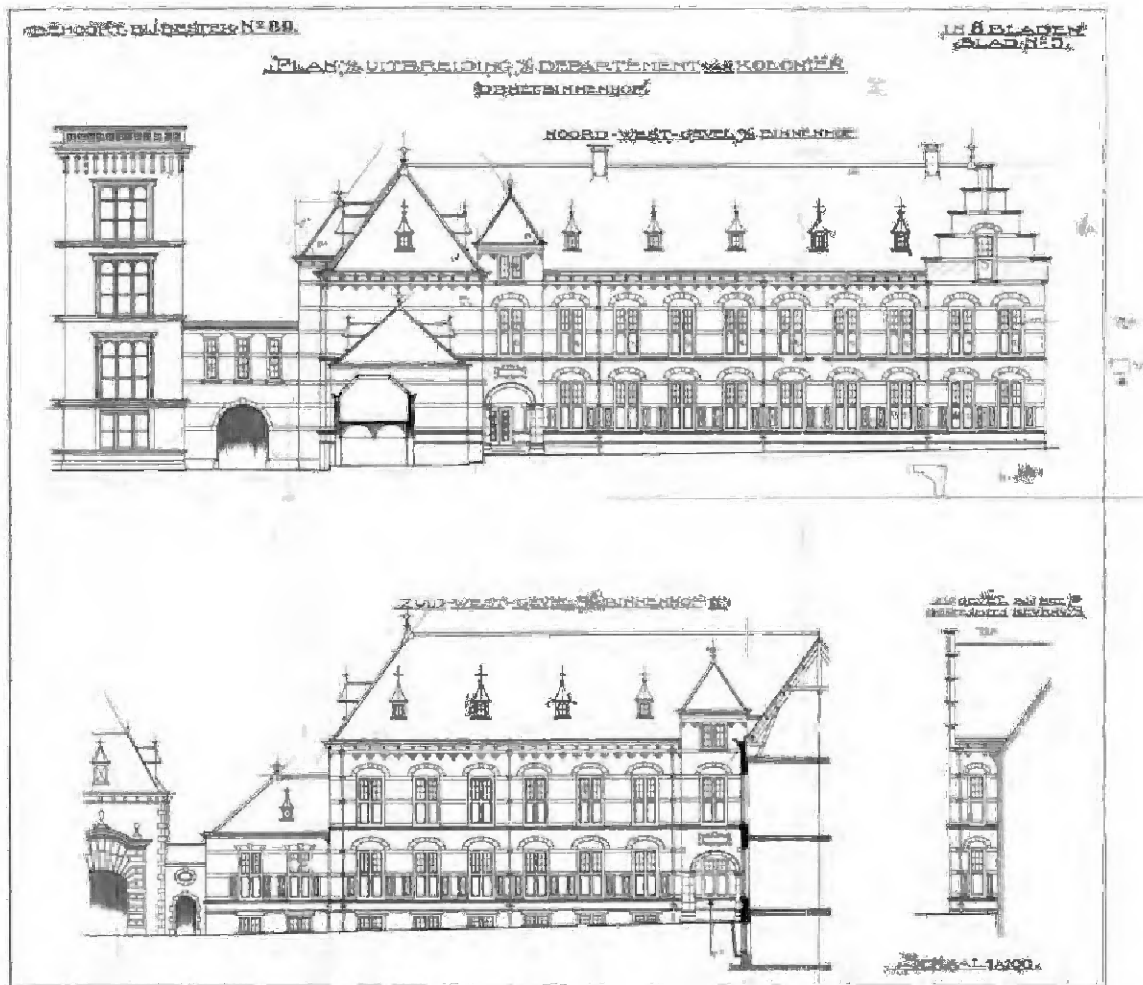
78b Bestek nr. 89 uit 1915 voor de uitbreiding van het Departement van Koloniën, blad 2: plan van de begane grond. (Herkomst: Archief Rijksvastgoedbedrijf)

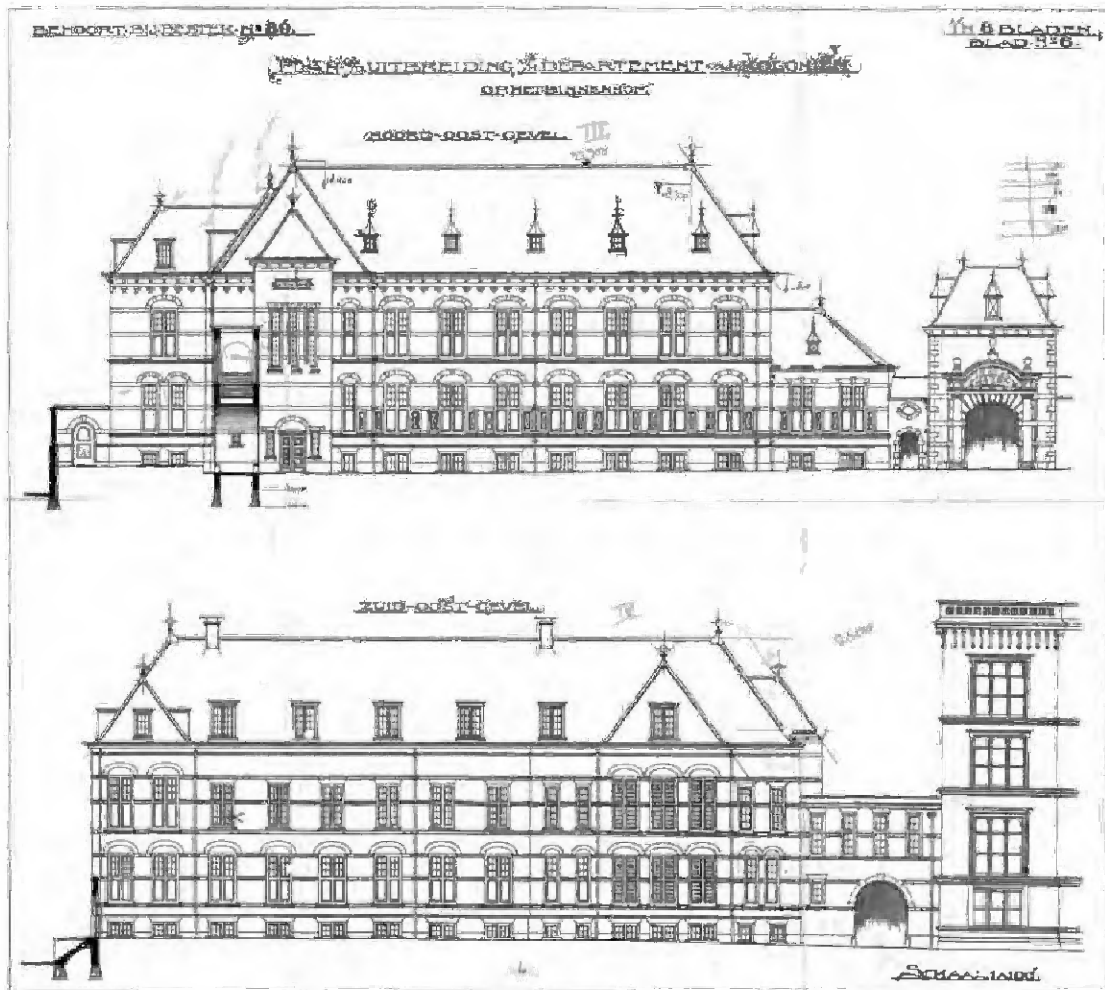
78c ~~Besluit~~. 89 uit 1915 voor de uitbreiding van het Departement van Koloniën, blad 3: plan van de verdieping. (Herkomst: Archief Rijksvastgoedbedrijf)

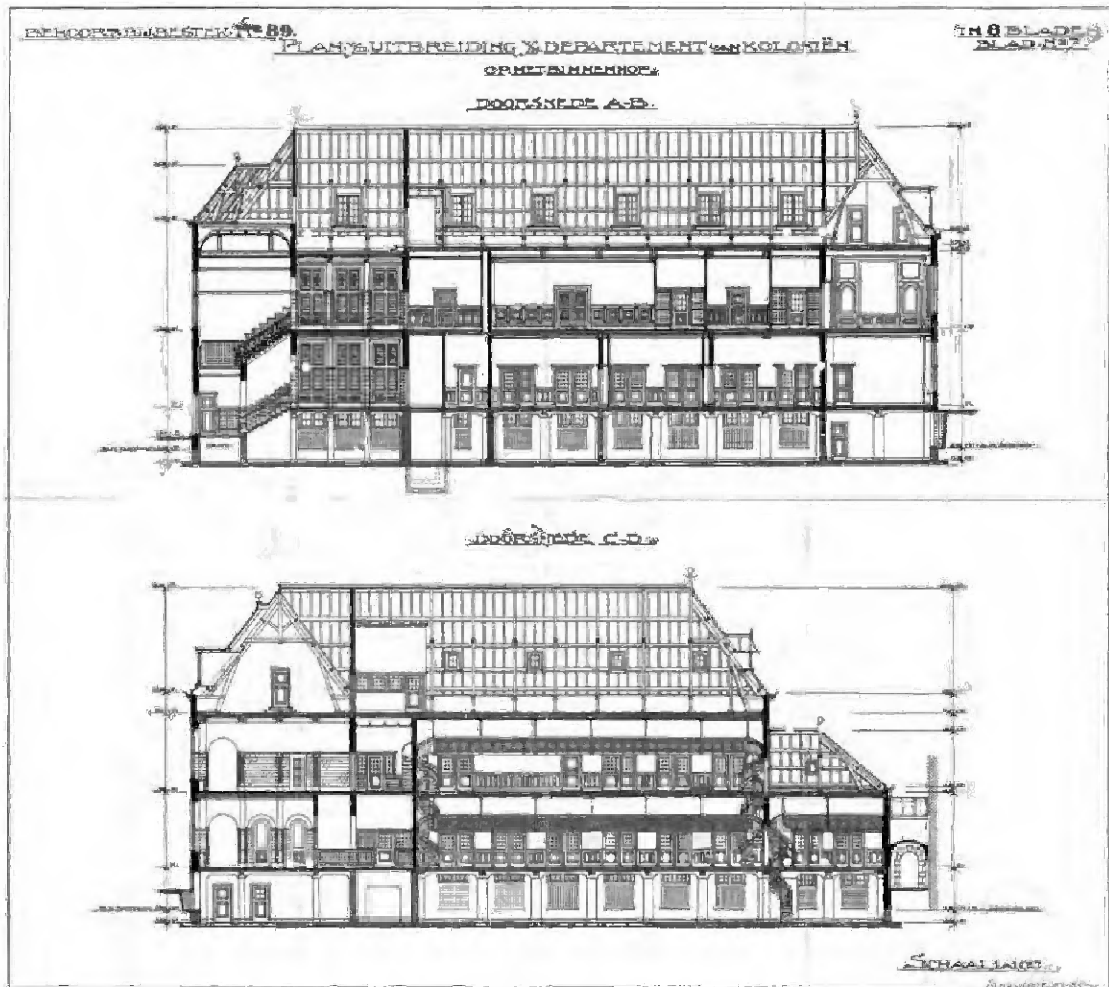
78d Bestek nr. 89 uit 1915 voor de uitbreiding van het Departement van Koloniën, blad 4; plan van de zolder, waar zich op dat moment enkel nog een kamer in de binnenhoek van beide vleugels bevindt. (Herkomst: Archief Rijksvastgoedbedrijf)

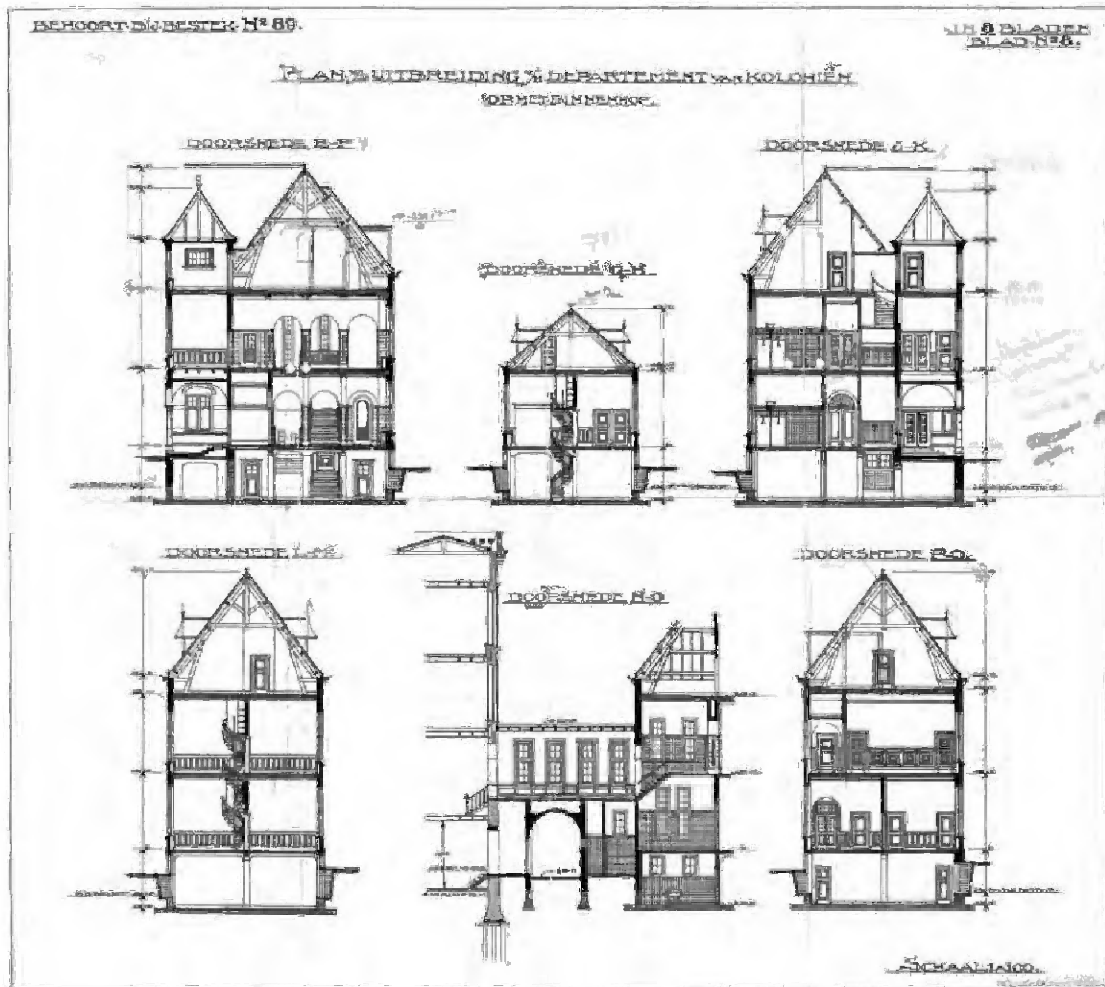
78e Bestek nr. 89 uit 1915 voor de uitbreiding van het Departement van Koloniën, blad 5 de beide zijden aan de kant van het Binnenhof. (Herkomst: Archief Rijksvastgoedbedrijf)

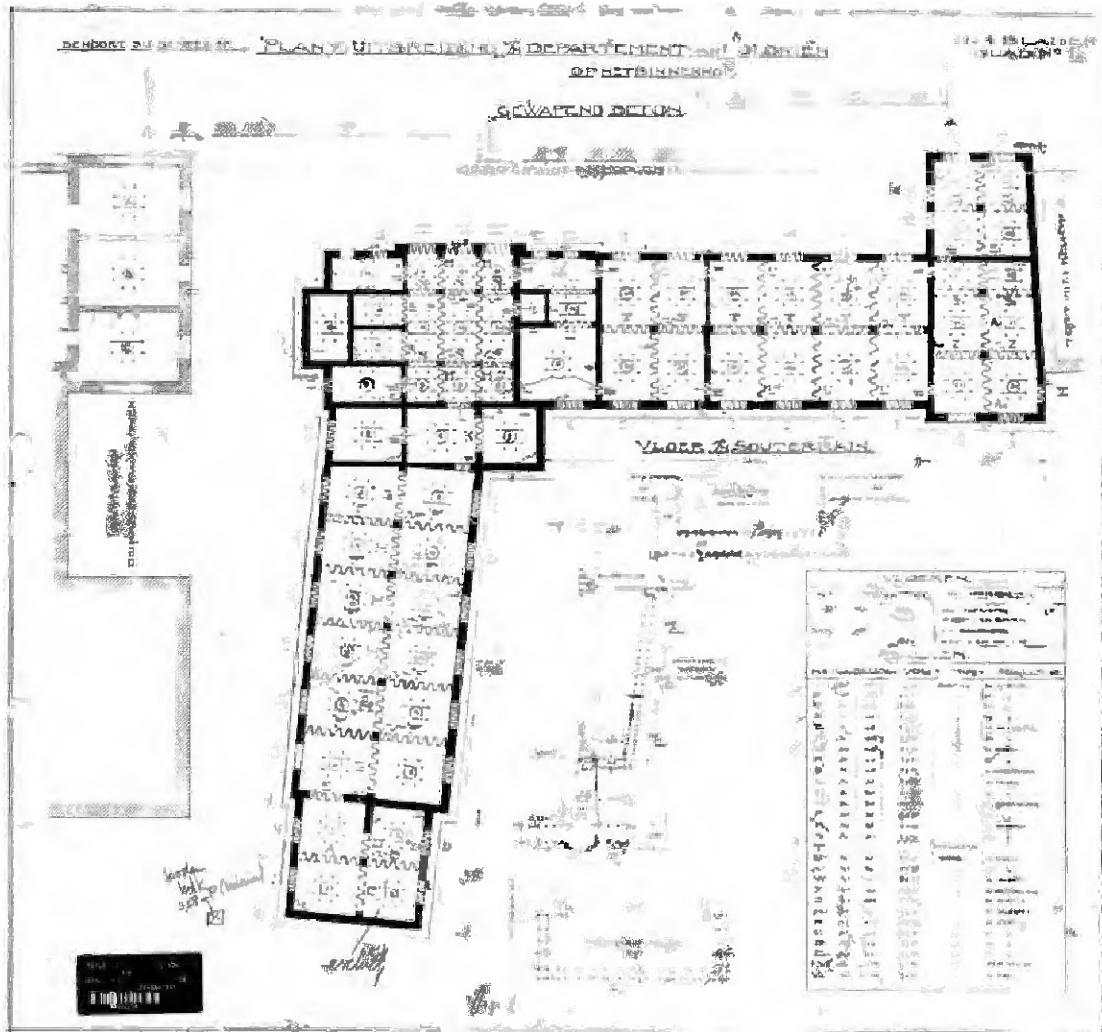
78f Bestek nr. 89 uit 1915 voor de uitbreiding van het Departement van Koloniën, blad 6: de beide gevels aan de buitenkant. (Planzijde en zijde Hoge Raad) (Herkomst: Archief Rijksvastgoedbedrijf)

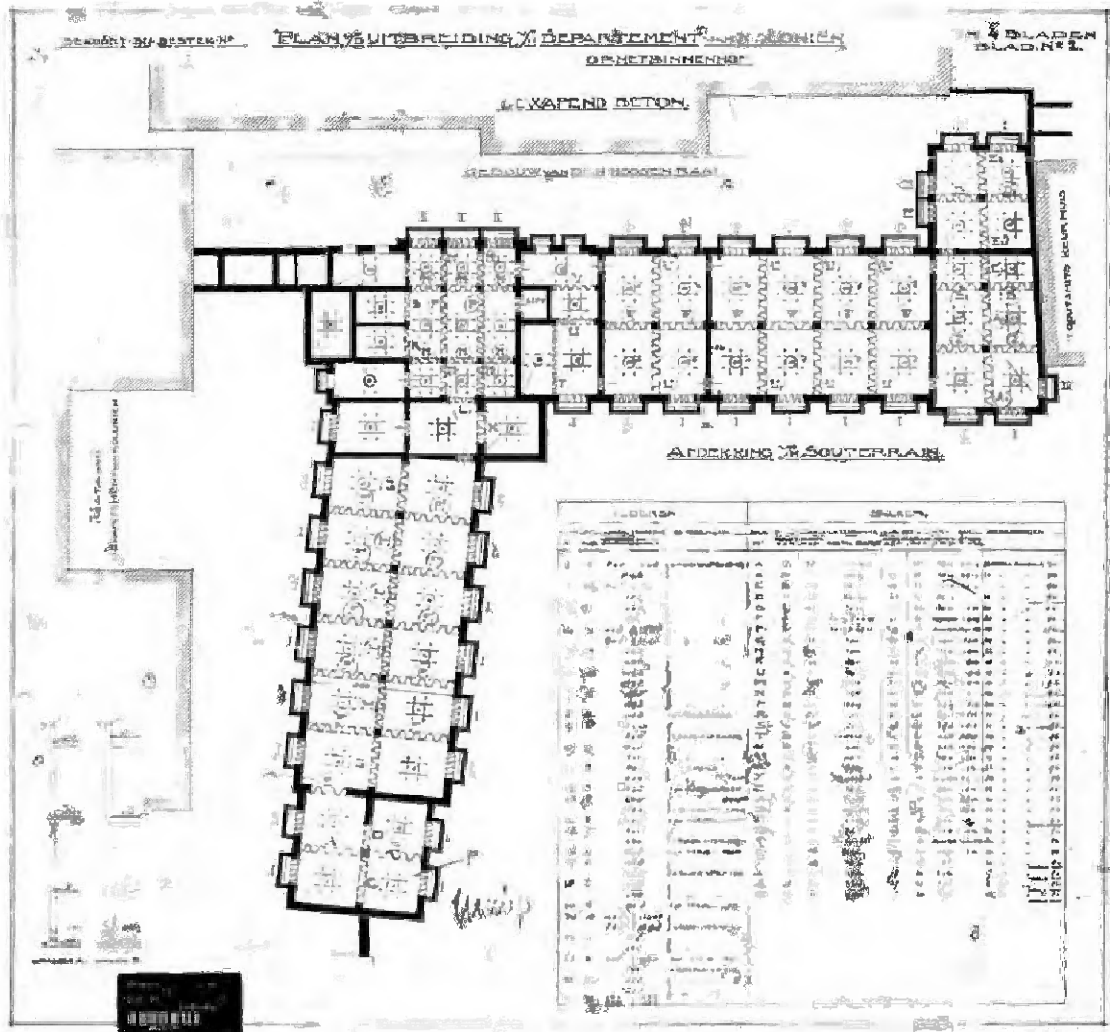
78g Bestek nr. 89 uit 1915 voor de uitbreiding van het Departement van Koloniën, blad 7: de langsdoorsnedes over beide vleugels, waarbij voor de oostvleugel de galerij van de bibliotheek met de bijbehorende spijtrappen goed zichtbaar zijn. (Herkomst: Archief Rijksvastgoedbedrijf)

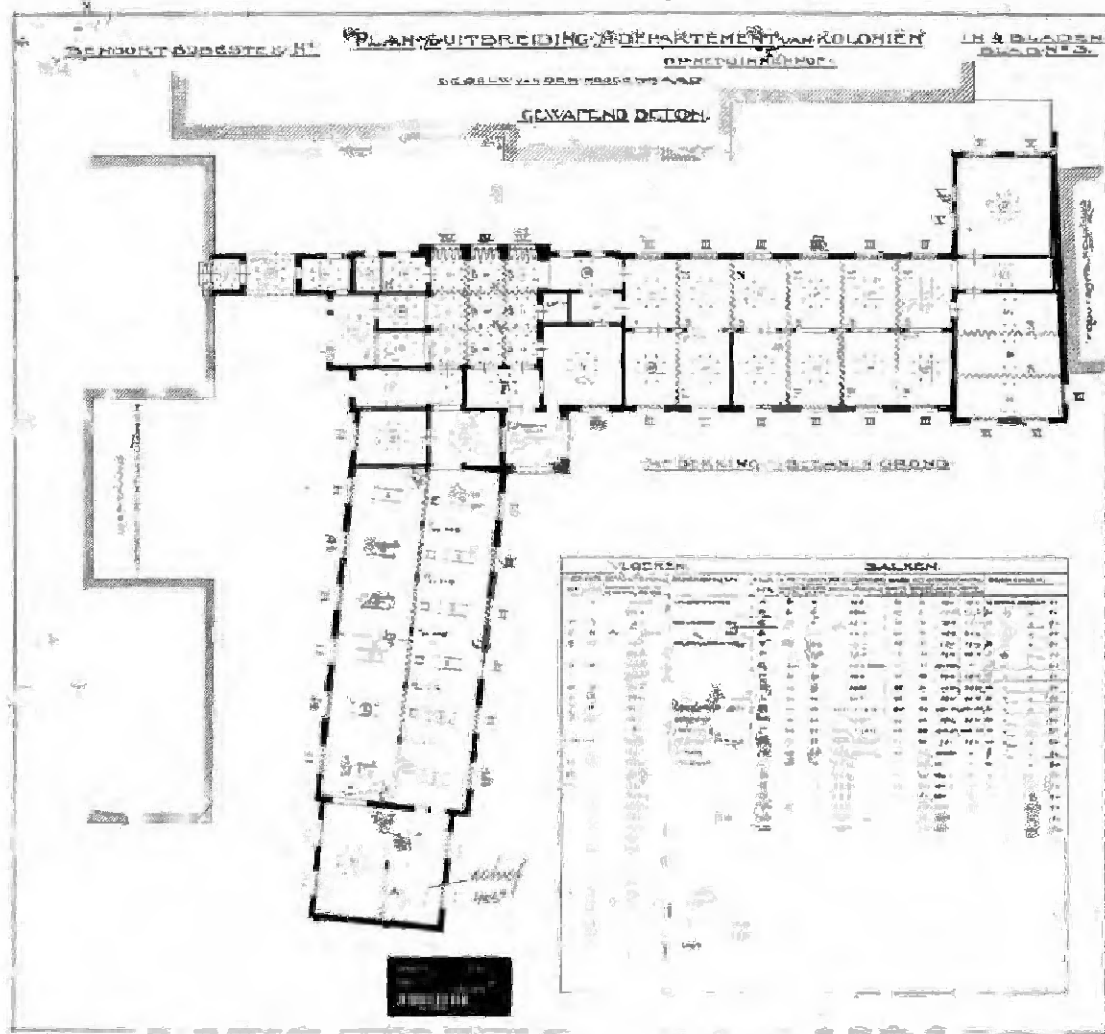
78h Bestek nr. 89 uit 1913 voor de uitbreiding van het Departement van Koloniën, blad 8: dwarsdoorsnedes over de diverse delen van het gebouw. (Herkomst: Archief Rijkvastgoedbeheer)

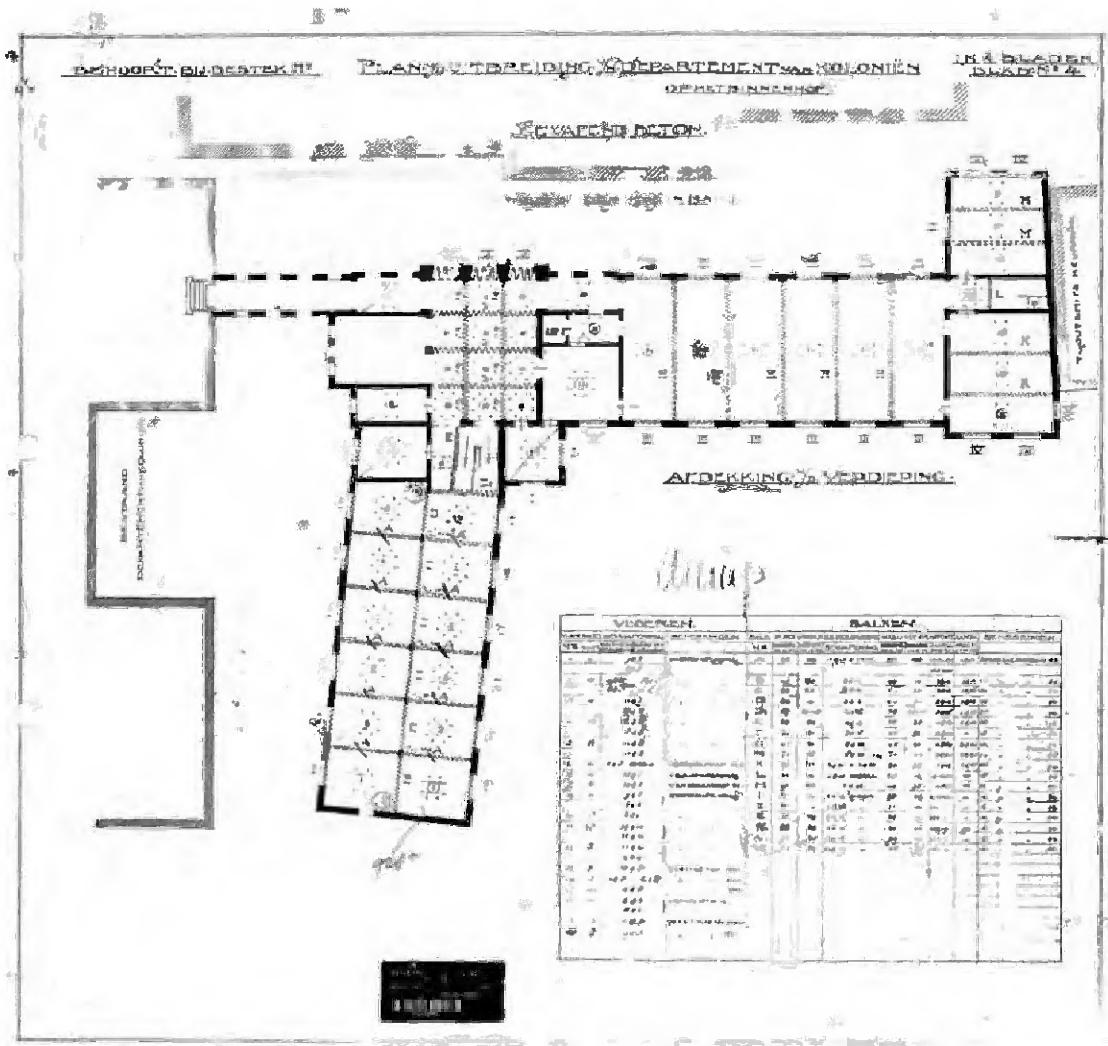
79 Tekening van de gewapend betonconstructie, blad 1 de vloeren van het souterrain. (Herkomst: Archief Rijksvastgoedbedrijf)

80 Tekening van de gewapend betonconstructie, blad 2 de afdekking van het souterrain (Koninklijk Archief Rijksvastgoedbedrijf)

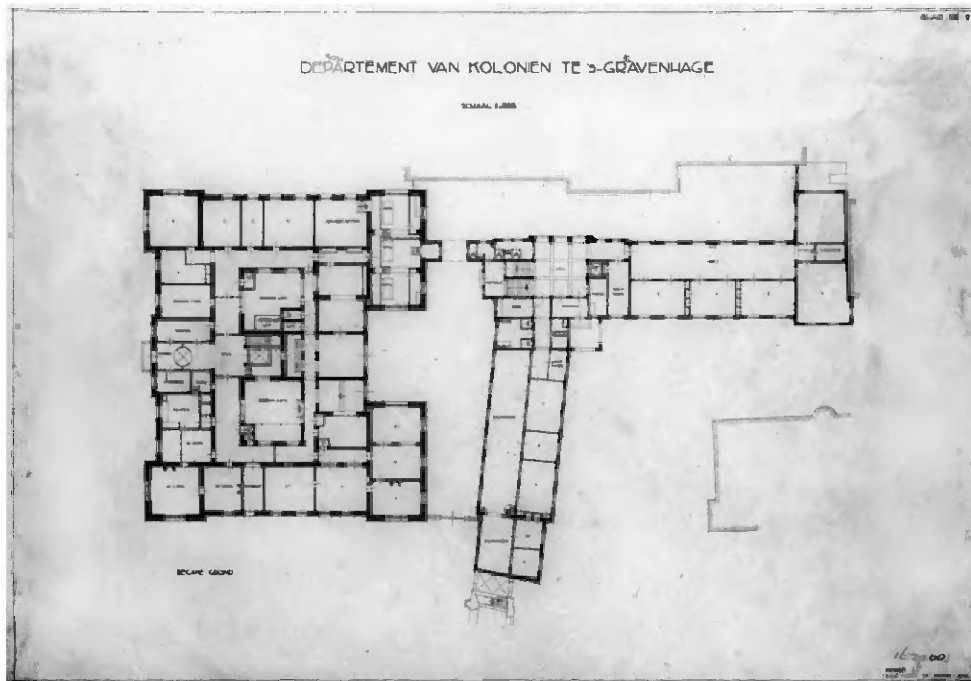

81. Tekening van de gewapend betonconstructie, blad 3 de afdekking van de begane grond. (Herkomst: Archief Rijkswaasgoedbedrijf)

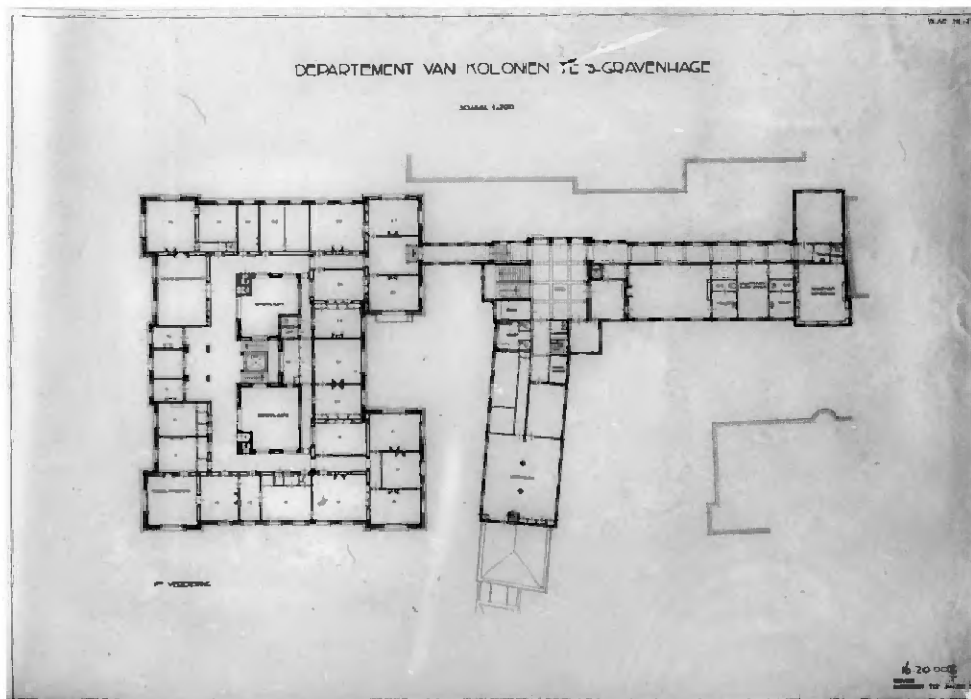

82 Tekening van de gewapend betonconstructie, blad 4 van afdekking van de verdieping. (Herkomt: Archief Rijksvastgoedbedrijf)

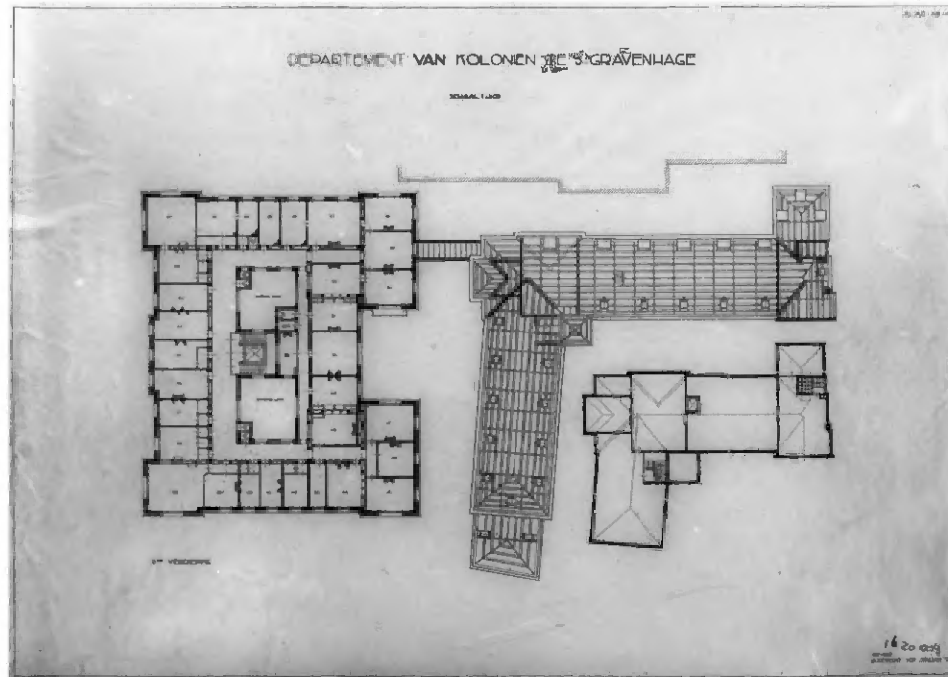
Afbeelding 83 is vervallen.

84 Plattegrond van de begane grond van het gehele Ministerie van Koloniën uit januari 1936. (Herkomst: Heijnenbrok & Steenmeijer 2011c)

85 Plattegrond van de eerste verdieping van het gehele Ministerie van Koloniën uit januari 1936. Uit de tekening blijkt dat de minister op een bepaald moment tussen 1915 en 1936 terugverhuisd is van de uitbreiding naar een hoekkamer op de eerste verdieping. (Herkomst: Heijnenbrok & Steenmeijer 2011c)

86 .Plattegrond van de tweede verdieping van het gehele Ministerie van Koloniën in januari 1936. Bij het gebouw Uitbreiding Koloniën betreft het hier het kappien. (Herkomst: Heijerbroek & Steenmeijer 2011c)

87 Bouw van de Uitbreiding Koloniën met de wapening voor de eerste verdieping vloer in 1916. Waarschijnlijk is een van de afgebeelde personen de assistent-rijksbouwmeester Teunissen. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

88 Bouw van de Uitbreiding Koloniën met links de Grafelijke zalen in 1917. Het bord vermeldt de aannemers: Wolterbeek & Van Dorp uit Rotterdam. (Herkomst: Haagse Beeldbank)

De nieuwe Uitbreiding Koloniën

De nieuwe Uitbreiding Koloniën was een vrij sober uitgevoerd gebouw, gerealiseerd in de moeilijke periode van de Eerste Wereldoorlog. De buitenzijde werd sober van vorm, met ter decoratie lijsten van hardsteen en zandsteen en houten kruisvensters voor de lichttoetreding, al dan niet voorzien van luiken. De natuurstenen banden en blokken aan de dakrand en de met leien gedekte daken met daarin dakkapellen kwamen in stijl overeen met het recent aan de Hofvijverzijde gereedgekomen Ministerie van Binnenlandse Zaken. In de binnenhoek van beide vleugels had Teeuwisse een wat rijker element ontworpen in de vorm van een vierkant torenvormig deel boven een ingangsportiek. Aan beide zijden boven de poortopening kwam een zandstenen reliëf.

Toentertijd beschikte de Rijksgebouwendienst over twee vaste beeldhouwers: S.J. Tempelman (1875-1963) en J.P.H. (Joop) van Lunteren. De opdracht ging naar Tempelman, maar zijn werk werd kort na plaatsing verwijderd op last van de verantwoordelijk minister.⁵⁵ Het is niet duidelijk wat er op de reliëfs stond afgebeeld, maar het is aan te nemen dat deze door interim-minister Rambonnet geaccordeerde reliëfs na de terugkeer van Pleyte niet diens goedkeuring konden wegdragen. Twee nieuwe reliëfs werden in 1917 vervaardigd door Joop van Lunteren. In beide gevallen worden de nieuwe reliëfs

⁵⁵ Koopmans & Valentijn 2011, 200.

omlijst door Hindoe-Javaanse motieven, de ene met een vlakgekapt middendeel, waar de naam van het ministerie op zal hebben gestaan, en de andere met een afbeelding van de aankomst van de eerste Hollanders in Indië.⁵⁶

Inwendig werd de hal rijk uitgevoerd door de toepassing van bouwkeramiek. Het is aannemelijk dat de keramische elementen afkomstig zijn uit de fabriek van De Porceleyne Fles te Delft.⁵⁷ De fabriek had onder de artistieke leiding van L. Senf (1860-1940) in 1912 de voorhal van de Kleine Rechtzaal in het Vredespaleis in Den Haag van keramische elementen voorzien, waaronder panelen voor de verwarming. In 1919 zou De Porceleyne Fles voor de bank Pierson & Co, Herengracht 206-214 in Amsterdam, een vergelijkbare hal met trappenhuis uitvoeren.

In de vestibule van de Uitbreiding Koloniën plaatste men twee wapenschilden van ditzelfde materiaal. Het ene - met het onderschrift 'Justitia, pietas, fides' (gerechtigheid, vroomheid, vertrouwen) - toont (het middendeel van) het wapen van Suriname,⁵⁸ als representatie van de West-Indische overzeese gebiedsdelen. Het andere is (het middendeel van) het stadswapen van Batavia (Jakarta) als vertegenwoordiger van de Nederlands-Indische overzeese gebiedsdelen. Het onderschrift 'Dispereert niet' is later weggehaald.

De vleugel van de secretaris-generaal op de eerste verdieping werd het rijkst uitgevoerd. De vergaderzaal in het midden kreeg een fraaie parketvloer, eiken lambrisering, velours d'Utrecht wandbekleding en een versierd stucplafond.⁵⁹ Aan de kamer voor de secretaris-generaal zelf werd de meeste aandacht besteed, ook hier met parketvloer, lambrisering en wandbekleding. Opmerkelijk is het rijke stucplafond dat uit het tweede kwart van de achttiende eeuw dateert. De vormgeving van dit plafond met zijn hoekstukken suggereert dat het in zijn geheel hierheen is verplaatst. Met andere woorden: Bij het ontwerp van de Uitbreiding Koloniën is er rekening gehouden met een van elders afkomstig plafond met vaste afmetingen. Het plafond in kwestie is afkomstig van het Kwartier van Albemarle.⁶⁰ Dit gebouw - ontstaan rond 1690 en verbouwd rond 1730 - bevond zich ten westen van het Binnenhof in de Praktijzjnschoek en werd in 1915 gesloopt ten gunste van de huidige Hofweg. Het plafond komt uit van één van de daar aanwezige kamers, de schouw met marmeren (Rouge Royal) schoorsteenmantel is afkomstig uit een andere kamer van datzelfde gesloopte gebouw. De representatieve kamer werd de zetel van secretaris-generaal dr. Emanuel Moresco (1869-1945).⁶¹

⁵⁶ Waarschijnlijk is het opschrift na het vervallen van de functie als Ministerie van Koloniën in 1959 weggehaald. Enkele jaren later was Van Lunteren actief als beeldhouwer aan het nieuwe Hoofdstaatskantoor in Rotterdam. Ook werkte hij aan het station te Maastricht en het hoofdstaatskantoor aldaar.

⁵⁷ Er is geen tegeltje met de fabrieksnaam aangetroffen, maar op basis van vergelijking met andere gebouwen gaat het hoogstwaarschijnlijk om werk uit de fabriek van De Porceleyne Fles. Zie ook Stanvert 2012, 147-153 en Van der Heiden 2018, 166-170.

⁵⁸ Teruggaand op een zegel uit 1683 van de West-Indische Compagnie.

⁵⁹ Met een variant op het dessin Aimable van de Hengelose Trijpweverij. Het gaat niet meer om de originele wandbespanning, maar om een vernieuwde versie.

⁶⁰ Heijenbrok & Steenmeijer 2011a, 27.

⁶¹ Hij was de opvolger van G.J. Staal (1870-1936) die in 1916 gouverneur van Suriname werd. Naast Moresco werd vanaf 1919 een locosecretaris-generaal geplaatst. Moresco, die stierf door ontberingen in Theresienstadt, werd in 1921 opgevolgd door M.S. Koster (1867-1956) en in 1929 door O.E.W. Six (1879-1966) die tot 1946 als zodanig in dienst bleef. De Graaf 1997.

89 Het linker reliëf boven de ingang tot de nieuwbouw 'Uitbreiding Koloniën' met in het midden een vlakgekapte deel waar de naam van het ministerie zal hebben gestaan.

90 het rechter reliëf boven de ingang van 'Uitbreiding Koloniën' met in het midden een afbeelding van de aankomst van de eerste Hollanders in Oost-Indië.

91 Beeldhouwer Joop van Lunteren poseert bij zijn beeld van de 'Handel' aan het hoofdkantoor van Rotterdam. (Herkomst: Rijksarchief - Kunsthistorische Documentatie)

92 Voorhal van de Kleine Rechtzaal in het Vredespaleis in Den Haag met een wand van bouwkeraamiek, uitgevoerd in 1912 door De Porceleyne Fles uit Delft (foto 2019).

94 Detail van een keramisch paneel voor een verwarmingselement in de voorhal van de Kleine Rechtzaal in het Vredespaleis (foto 2019).

95 Tegel met de fabrieksnaam en ontwerper in de voorhal van de Kleine Rechtzaal in het Vredespaleis (foto 2019).

95 Borstweringspanelen op de verdieping van de Uitbreiding Koloniën uitgevoerd in bouwkeramiek van De Porcelyne Fles.

96 Foto uit circa 1920 van de hal en trappenhuis van de Amsterdamse Bank Mees & Dessen, uit 1919 uitgevoerd door De Porcelyne Fles. (Bron: wikimedia commons)